Szociológiai Szemle 2009/3, 116–146.

A SZÜLÉSI SZABADSÁG HOSSZÁNAK VIZSGÁLATA AZ ELSŐ GYERMEK VÁLLALÁSÁT KÖVETŐEN

DRJENOVSZKY Zsófia

BCE Szociológia Doktori Iskola
H-1093 Budapest, Közraktár u. 4-6.; e-mail: drzsofi@gmail.com

Abstract: The women's decision regarding the time they intend to spend home with their children after their birth may depend on several factors. Various factors affect the time of the comeback. In this study I shall present the results of the secondary analysis performed on the database Monitor 2003. In the course of the analysis parameters related closely to the mother got examined, such as the mothers age, academic qualification, the length of her working experience before delivery, her position at the working place, her marital status and her salary. Among these the qualification, the position at the working place and the salary proved to be the most determinative factors. All of these three show a negative connection with the length of the time spent staying at home.

Összefoglaló: A nők azon döntése, hogy mennyi időt töltenek otthon gyermekükkel szülés után, számos tényezőtől függhet. A visszatérés idejére többféle tényező van hatással. Jelen tanulmányban a Monitor 2003-as adatbázison végzett másodelemzés eredményeit mutatom be. Az elemzés során az édesanyához szorosan kapcsolódó jellemzők kerültek vizsgálat alá, úgy mint az édesanya életkora, iskolai végzettsége, szülés előtti munkatapsztalatának hossza, munkahelyi beosztása, családi állapota és keresete, melyek közül a végzettség, a beosztás és a kereset bizonyult a leginkább meghatározónak. Az otthon töltött idő hosszával mindhárom negatív kapcsolatot mutat.

Keywords: Becker, human resources, childbirth, parenthood, labor market, female labor, parental leave, becoming parent, parent with small child

Kulcsszavak: Becker, emberi erõforrás, szülés, kismama kérdés, munkaerõpiac, nõi munka, gyermekgondozási idõ, gyermekvállalás, kisgyermekesek

BEVEZETÉS ÉS PROBLÉMAFELVETÉS

E tanulmány azt a kérdést vizsgálja, hogy milyen tényezők vannak hatással a szülési szabadság hosszára a nők esetében. Melyek azok amelyek növelik és amelyek csökkentik a munkaerőpiactól távol töltött időszakot? Milyen tényezők és mennyiben magyarázzák a nők távolmaradását a munkaerőpiactól gyermekvállalás után. Ezek vizsgálatával foglalkozom a nők munkaerőpiacra való visszatérésével összefüggésben.

A nők egyre nagyobb és nagyobb arányban képviseltetik magukat a munkaerőpiacon a 20. századtól kezdődően. Egyre több nőnek kell döntenie arról, belép-e a munkaerőpiacra. Hasonló döntési helyzetben állnak a nők akkor, mikor a gyermek születésével kiesnek a munkavégzésből, és meg kell hozniuk a döntést arról, mikor kapcsolódjanak újra vissza a munka világába. Azonban a döntés meghozatala (mikor érdemes gyermeket vállalni; egyáltalán „mennyire éri meg" gyermeket vállalni; mennyi ideig éri meg ill. mennyi ideig tud az édesanya otthon maradni) egy igen összetett probléma. A munkába való visszatérésről szóló döntés kapcsán sokszor maguk az édesanyák sincsenek pontosan tisztában vele, mi alapján mérlegeltek, hozták meg döntésüket. Jelen tanulmány témája tehát a gyermek megszületésével kapcsolatos munkaerőpiaci kilépés ill. a visszatérés időszakának vizsgálata a gyermekvállalás folyamatában.

A gyermekvállalás sok esetben egyúttal egy választást is jelent a nők számára, választást az otthon, esetleg további gyermekek vállalása ill. a munka, karrierépítés között. A kérdés, melyet jelen kutatás keretei között vizsgálni kívántam: Milyen tényezők befolyásolják a munkaerőpiactól távol töltött idő hosszát a gyermek megszületését követően? Célom tehát megmutatni a befolyásoló változókat, melyek megismerése értékes információkkal szolgálnak a nők munkába történő visszatéréséről szóló döntésének minél jobb megértéséhez.[1]

A nők nagyarányú jelenléte a fizetett munkában a munkaadók számára is fontos kérdéssé emelte azt, mennyi ideig kell nélkülözniük a női munkaerőt ebben az időszakban. A döntést befolyásoló mechanizmus megismerése támpontot nyújt a munkaadók számára, hogyan számíthatnak a nőkre, mennyi ideig esnek ki a munkavégzésből. Ahhoz, hogy mindkét fél mérsékelni tudja az ebből származó problémákat, konfliktusokat, hasznos, ha jobban megértjük a nők döntése mögött húzódó okokat.

A szülés környéki munkaerőpiaci magatartás vizsgálata azért is fontos, mert kihathat az élet későbbi szakaszaira is, mind a gyermekre, mind a család egészének életére, valamint befolyással van a későbbi munkaerőpiaci döntésekre. Éppen ezért a jogalkotók számára is fontos kérdés, hogyan minimalizálhatóak a szülési szabadsággal járó hátrányok.

A vizsgálat elvégzésével mindezen túl tovább bővíthető a jelenleg rendelkezésre álló magyarországi tudományos ismeretanyag, valamint gyakorlati ismereteket nyújt a hasonló döntés előtt álló édesanyák számára is.

A nők szerepével, gyermekvállalással kapcsolatban számos magyar kutatás született már, míg a nők munkaerőpiaci visszatérése (gyermekvállalás után) kevésbé volt hangsúlyos (pl.: S. Molnár 1998; Lakatos 2001; Pongrácz 2001; Spéder 2001; Váradi 2006; Köllő 2008; Bálint–Köllő 2007, 2008; Frey 2008). Ezt a hiányt célozza meg szűkíteni jelen kutatás.

A tanulmány a kapcsolódó elméleti háttér bemutatását követően a Monitor 2003 adatbázison végzett elemzést tárgyalja, mely az előzetesen felállított hipotézisek tesztelésére irányul.

1 Elemzésemben a munkaerőpiactól távol töltött idő hosszát vizsgálom, ezért a kutatásnak nem részesei azok az édesanyák, akik nem dolgoztak a gyermekvállalás előtt, tehát nem vizsgálom a azokat, akik belépnének (és nem visszatérnének) a munkaerőpiacra.

ELMÉLETI HÁTTÉR
A nők munkaerőpiaci részvételének alakulása

A munkaképes korú nők egyre nagyobb arányban képviseltetik magukat a munkaerőpiacon az egész világon. Jelentős szerkezeti változást jelentett, hogy a nők nagy tömege a háztartáson kívül vállalt munkát.

A nők munkaerőpiacon való tömeges megjelenését többféle társadalmi és gazdasági tényező eredményezte, mint pl. nőtt a nők iskolázottsága; egyre fejlettebbé vált a technika; be tudtak áramolni korábban férfi munkaerőt igénylő munkaterületekre; különböző társadalmi mozgalmaknak köszönhetően biztosították a nők munkához való jogát; a bővülő fogyasztási javak és növekvő létfenntartási költségek a nőket is egyre inkább munkavállalásra késztették (Hoóz 1994; Őri 2001).

A múlt század fordulóján a nők aránya a munkaerőpiacon még nem volt túl magas. A '30-as években jelentkező gazdasági világválság idején, a lecsökkent munkalehetőségek miatt megugrott a munkanélküli férfiak száma. Emiatt igyekeztek a házas nőket távoltartani a munkaerőpiactól, lehetőséget adva a férfi munkaerőnek.

A 20. század második felében egy gazdasági expanziós időszak következett be, ami – a korábbi évtizeddel ellentétben – éppenhogy munkaerőhiánnyal küszködött (Hoffman–Nye 1974). Ez a helyzet kitűnő lehetőség volt a nők számára, hogy ők is nagyob arányban kapcsolódjanak be a munkaerőpiaci mechanizmusokba, kihasználják a pénzkereseti lehetőségeket (Fogarty et al. 1971). A női munkaerő növekedése továbbá köszönhető egyrészről a megváltozott – háztartáson belüli – gazdasági helyzetnek (sok családban a férj keresete önmagában már nem biztosította ugyanazt az életszínvonalat, mint korábban), valamint megváltozott a női munkáról való vélekedés, hozzáállás is. Mindezeknek köszönhetően a nők fokozatosan, és egyre nagyobb számban kapcsolódtak be a háztartáson kívüli munkavégzésbe (Kessler-Harris 1981).

Közép-Kelet-Európában ez a folyamat még dinamikusabban érhető tetten, mint a nyugati fejlett országokban (Koncz 1999), mely hazánkban sem zajlott másképp a II. világháborút követően. A gyors és erőltetett iparosítás, az '50-es évektől megindult extenzív gazdaságpolitika nagy tömegű munkaerőt igényelt, mely a nők munkaerőpiaci részvételének nagymértékű növekedését jelentette.

1. táblázat Az aktív kereső nők a megfelelő korú női népesség százalékában Magyarországon 1930–1990 között, korcsoport szerint

	Az aktív kereső nők aránya			
	15-19	20-29	30-39	40-54
Év	éves női népesség százalékában			
1930	51,9	34,5	22,7	22,1
1949	52,7	39,3	29,5	26,7
1960	48,1	51,9	49,9	49,0
1970	49,1	65,7	69,9	75,8
1980	40,4	65,1	83,0	75,8
1990	31,5	61,0	81,5	79,4

Forrás: Hoóz 1994: 834.

A 15–19 éves korosztály esetében azonban ezzel párhuzamosan folyamatos csökkenés figyelhető meg, melyben döntő szerepet játszott a közép- és felsőoktatás terjedése. A 20–29 éves korosztályt tekintve szintén befolyásoló tényező a továbbtanulás, valamint a ’70-es évektől az 1967-től bevezetett családtámogatási rendszer, mely a részvételi arány további csökkenését eredményezi (hiszen ez a korosztály a legtermékenyebb [Hoóz 1994]).

A nők részvételének általános növekedése két lényeges dolognak volt köszönhető: egyrészről az alacsonyan tartott béreknek, mely kikényszerítette, hogy a családokban a férj mellett a nő is hozzájáruljon a családi kasszához, az alacsony bérek mellett lehetetlenné vált az egykeresős családmodell fenntartása; másrészről – a kommunista ideológiából következő – társadalmi nyomásnak (Blaskó 2006). A szocialista eszme értelmében csak a „dolgozó nő” volt a társadalom értékes tagja, mely egyúttal a „csak” anyák, „csak” háziasszonyok lebecsülését jelentette. A szocialista társadalmakban a teljes foglalkoztatottság a hivatalos ideológia része volt, így a kétkeresős családmodell vált tipikussá, melynek következtében a „férfi, mint kereső” modell háttérbe szorulásáról beszélhetünk **(**Blaskó 2006**)**. A nagyarányú kényszerű munkaerőkereslet állandó hiányt szült a munkaerő-utánpótlásban. Mindezen folyamatok a rejtett munkanélküliség megjelenéséhez vezettek a nyolcvanas évekre. Ekkorra már a munkaerőpiacot sokkal inkább a kapun belüli munkanélküliség, mintsem a munkaerő tömeges hiánya jellemezte (Lakatos 1996). Az emelkedés 1987-ig tartott, a rendszerváltást követő időszakot jelentős átstrukturálódás jellemezte.

A rendszerváltozás egyúttal a piaci viszonyok jelentős átalakulását vonta maga után. A korábbi – szinte kötelező – munkavállalást munkahelyek megszűnése (a privatizáció, csődök, felszámolások következtében), jelentős munkaerőkínálat, és nagyfokú bizonytalanság jellemezte (Spéder 2003).

A rendszerváltás idején a közép-kelet európai térség területén várható lett volna, hogy a nők munkaerőpiaci hátrányai némileg enyhülnek, és annak köszönhetően, hogy oldódik a foglalkoztatás rugalmatlansága, a nők kettős szerepének terhe is enyhül. A női foglalkoztatás azonban – a férfiakét is meghaladó mértékben – esett a rendszerváltást követően (Koncz 1999).

A növekvő tendencia tehát a ’80-as évek második felében megtörni látszik. Már az 1986-1990-es időszakban – ugyan 4 százalékponttal – de csökkent a női gazdasági aktivitás szintje (Őri 2001). A csökkenés üteme a ’90-es évektől felgyorsult a nagy szocialista nagyipar és nagyüzemi mezőgazdaság válságának, a csődhullámmoknak, valamint az értékesítési válsággal küszködő vállalatok munkaerőkeresletének lényeges csökkenésének köszönhetően. A mélypontot 1992-ben érte el (Galasi–Kőrösi 2002).

A nők nagy része munkanélkülivé vált, de sokak számára az inaktivitás jelentette a megoldást. Habár, a női munkanélküliség sokáig a fériaké alatt volt, sok nő mégis visszakényszerült az otthoni „munkavégzésbe”, s ebben a helyzetben a nők számára egy lehetséges alternatíva volt a főállású anyaszerep (Spéder 2003).

A folyamat 1997-től vett újra – lassan, de – pozitív irányt. Ekkor a nőknek alig több mint a fele (52,6%) volt gazdaságilag aktív (Blaskó 2006). A gazdaság ágazati szerkezetének kedvező alakulása következtében fokozatosan újra visszatérnek az inaktívak a munkaerőpiacra, s habár a foglalkoztatottság továbbra is alacsony szinten áll, a munkanélküliség is lassú, de folyamatos csökkenésnek indul.

A környező országokban is hasonló folyamat játszódott le. Hazánk helyzete azonban speciálisnak mondható abból a szempontból, hogy nálunk az alacsony foglalkoztatási arány alacsony munkanélküliséggel is párosult (Galasi–Kőrösi 2002). Szintén magyar sajátosság (nemzetközi összehasonlításban), hogy a nők munkanélkülisége sokáig alacsonyabb a férfiakénál, habár az olló egyre zárul, s 2004-re ki is egyenlítődik (Frey 2005).

Munkaerőpiaci szegregáció

A növekvő női munkaerőpiaci részvétel alkalmazkodik a piaci igényekhez is.

A hierarchiát tekintve többségük az alsóbb szinteken helyezkedik el. A nemi szegregáció nem csupán horizontális, hanem vertikális értelemben is jelen van. A nők előmeneteli korlátai (üvegplafon) általánosan érvényesülnek, bár az idővel (és a gazdasági, technikai fejlődéssel) némileg gyengülnek. A szervezeti átalakulásoknak köszönhetően átmenetileg sok – korábban középvezetői szinten álló nő – tudott előre lépni. Alacsony az arányuk a fizikai dolgozók és a felsővezetők között, valamint alulreprezentáltak a jobban fizetett magánszférában a közszférával szemben (Koncz 1999). A nők mobilitási esélyei a férfiakéhoz viszonyítva összességében rosszabbak maradtak (Bukodi–Róbert 1999).

A szegregáció másik lényeges megnyilvánulási formája, a nők keresete terén jelentkezik, mely szinte minden foglalkozási ágban elmaradt a férfiakétól. A nők túlsúlyban voltak a legrosszabbul fizetett és a legalacsonyabb presztízsű munkakörökben (Bukodi–Róbert 1999). Igaz, idővel fokozatosan csökkent a nők bérhátránya a férfiakéhoz képest (Galasi 2000, 2001).

A nők pozícióját ugyanakkor erősíti, hogy az iskolázottság színvonala lényegesen emelkedett (Galasi–Kőrösi 2002), esélyeiket viszont rontja, hogy szakképzettségük továbbra is alacsony (Koncz 1999).

Kisgyermekes nők a munkaerőpiacon

A gyermekgondozási támogatásban részesülő nők az inaktívak egyik csoportját alkotják.[2] A nők gazdasági aktivitásának fontos befolyásoló tényezője a gyermeknevelés. Míg a férfiak körében a gyermekvállalásnak nincs befolyása, vagy valamelyest növeli a munkavállalás valószínűségét, a kisgyermeket nevelő nők aktivitása lényegesen alacsonyabb, mint az azonos tulajdonságokkal rendelkező gyermektelen vagy idősebb gyermeket nevelő nőké. Míg a kisgyermekkel rendelkező nők 32,1% áll csupán foglalkoztatásban, addig a nem kisgyermekesen esetében ez az arány több mint a duplája, 76,3% 2005-ben. (Az EU25 tagállamának átlagát tekintve ez a különbség jóval kisebb, 56,1% ill. 72,7%). Abban, hogy hazánkban ilyen alacsony arányban vállalnak

2 A hivatalos statisztika szerint a gyermekgondozási ellátást igénybevevők inaktívnak minősülnek. Korábban a foglalkoztatottak között szerepeltek, feltételezve, hogy munkahelyüktől csak átmenetileg vannak távol. A rendszerváltás után a tömeges munkahelymegszűnéseknek következtében a visszatérés már nem volt biztosított. Így részben emiatt, másrészről a nemzetközi normáknak való megfelelés következtében az inaktívakhoz sorolták őket (Laky 2000).

munkát a kisgyermekesek, jelentős szerepe lehet – az összes többi tagállamhoz képest is – igen hosszú (hároméves) otthoni tartózkodást biztosító gyermekgondozási támogatási rendszernek (Frey 2006). A gyes, gyet alatt igen alacsony azoknak az aránya, akik dolgoznak, 2007-ben 7,6% (Frey 2008). A kisgyermek vállalása a nők foglalkoztatási esélyét 37 százalékkal rontja, míg a férfiakét 8 százalékkal növeli (Koltai–Vucskó 2007). A nemek közötti eltérés két hatásnak köszönhető: egyrészt a gyermek jelenléte növeli a háztartás jövedelemigényét (ez növeli a szülők munkavállalási hajlandóságát), másrészt az otthon töltött idővel az otthoni munka értéke is növekszik (ez csökkenti a szülők munkakínálatát). Minthogy – az általában hagyományos szerepmegosztásnak köszönhetően – a férfiak keresete magasabb, az első hatás náluk, a második a nőknél érvényesül (Galasi–Kőrösi 2002).

Az emberi tőke elmélete

A nők munkaerőpiaci kínálatát vizsgáló közgazdasági elmélet a chichagói iskolából indult ki. Fő képviselője Becker, aki gazdasági választás alapján próbálja magyarázni a nem gazdasági viselkedésket, mint pl a családi magatartást (gyermekvállalás, házasságkötés). A modell a gyermekvállalást a két szülő közös döntéseként értelmezi, akiknek preferenciáik azonosak. A chichagoi iskolai képviselőinek nevéhez fűződik az emberi tőke fogalmának bevezetése is a közgazdasági gondolkodásba.

A gyermekvállalást befolyásoló tényezők szorosan összefüggnek a gyermekvállalást követő, munkába történő visszatérésről szóló döntéssel, hiszen mindkettő a munkaerőpiactól való távolmaradásra vezethető vissza (elsősorban az ehhez kapcsolódó költségeken keresztül). Az otthonmaradás kérdése ill. annak hossza növeli a gyermekhez kapcsolódó elmaradt hasznot, közvetett költséget. A közgazdasági megközelítés értelmében a munkaerőpiaci visszalépésről meghozott döntéskor a nők a piacon eltöltött idejük értékét (piaci/kínált bér) és az otthoni idő értékét (rezervációs bér) hasonlítják össze. Tökéletes informáltságot és racionalistást fetételezve egy nő akkor tér vissza, ha a piaci bér meghaladja a rezervációs bér értékét (Becker 1965). A piaci bért több minden is befolyásolhatja, mint pl.: képzettség, munkatapasztalat, foglalkozás stb. (azaz a felhalmozott emberi tőke), a rezervációs bért pedig többek között a kisgyermek jelenléte, férj, háztartás jövedelme, gyermekfelügyelet kérdése, házimunka megoldottsága (Becker 1964).

A következőkben bemutatom az emberi tőke elméletét, és kapcsolatát a nők viselkedésével.[3] A fogalom kiterjesztését a közgazdászok kezdték el, majd a szociológusok is átvették, s kölcsönösen termékenyítette egymást a két tudományterület.

Az emberi tőke

A tőke korábbinál szélesebb értelmezéséről az '50–'60-as évektől beszélhetünk. A második világháborút követő gazdasági növekedésnek köszönhetően bontakozott ki egy új paradigma az amerikai közgazdászok körében, az „emberi tőke" elmélete. Új megközelítésből mutatták be a közgazdaságtan korábban használt fogalmait, úgy mint a tőke, beruházás, vagy éppen a munkaerőpiac.[4] Jacob Mincer, Theodore Schultz és Gary Becker voltak ez elsők, akik kidolgozták az emberitőke-beruházási döntések formalizált modelljét, és a beruházásokat empirikusan is vizsgálták. Az új elmélet a tudás, a képzettség, a társadalmat alkotó ember viszonyainak, társas kapcsolatainak gazdasági szerepére összpontosított. Az első nagy jelentőségű munka Beckertől jelent meg 1964-ben, *Human Capital* címen.

Az új elmélet előtérbe kerülésének oka, hogy a hagyományos aggregált outputok gyorsabb ütemben nőttek, mint az aggregált tényezőinputok. Schultz a növekedést az emberi tőkében bekövetkező változással magyarázta: a háború utáni társadalmakban jelentős változások figyelhetőek meg, új értelmezést kapott a tudás és a szakértelem felhasználási formája, normái, szabályai. Mindez egy intenzív termelékenység-növekedéshez vezetett (Schultz 1983). Fontosakká váltak a humán értékek, egészség, tanulás, szabadidő.

Az emberi tőke növelése egyúttal pótlólagos jövedelmet is eredményez: „az emberi tőke az emberi idő értékének növekedése. Az ebből eredő többletbevétel több specializációt idéz elő, melyek újabb hasznot hajtanak. A specializált emberi tőke modernizációs többletet idéz elő (...) Az emberi tőke akkumulációja tehát a jövedelem növelésének egyik legfontosabb jogcíme." (Schultz 1990: 74). A gazdasági tevékenységek hagyományos szerkezete átalakul az ismeretek és képességek specializációjának következtében, hiszen megnő az emberi tőkeberuházások megtérülési rátája.

3 A visszatérésről szóló döntés – más elméletek szerint – nem csupán a racionális választáson alapul. A szociológusok egy része a preferenciák egyének közötti szisztematikus eloszlását vizsgálja (úgy gondolják, a preferenciákat tekintve különbség van eltérő csoportok között, és időben is változnak). A különbözőségek a múltbeli tapasztalatokon alapulnak, és az egyéni cselekvés a szocializációs folyamaton keresztül alakul. A szocializációs perspektívából tekintve is megtaláljuk a választ a nők munkaerőpiaci magatartására: vannak nők, akik munkaerőpiaci részvételhez, mások a gyermekneveléshez éreznek erősebb elköteleződést. A döntéshez való viszony tehát a nemi szerepek gyermekkorban elsajátított voltához kapcsolódik (Sweet 1982). Más megközelítés a nemi szerepekre fókuszál. A modern társadalmakban általánossá vált a kétkeresős családmodell, a nők egymással párhuzamosan több szerepet (foglalkoztatotti/anyai) is érvényesnek tartanak magukra nézve. A szerepkonfliktus elmélet szerint a több szerep konfliktushoz vezethet, mivel az egyik teljesítése megnehezíti a másiknak való megfelelést. A munkahelyen és otthon betöltött kettős szerep azonban pozitív hatású is lehet a szerepakkumulációs elmélet szerint. Amennyiben sikeres az egyik szerepben, az kompenzálhatja a másik esetleges kudarcait. Mindez növeli az önbecsülést, mely hozzásegít ahhoz, hogy mindkét szerepben sikeresen helytálljon (Nguyen 2005). Az emberi magatartás vizsgálatakor nem lehet elkerülni az egyént befolyásoló strukturális hatások számbevételét sem. A kialakult strukturális keretek viszonylag merevek, az adott pozíciókban lévőket arra ösztönzik, saját pozíciójukhoz szükséges magatartást alakítsanak ki, és erősítsék meg. Az egyén azonban nem csupán a strukturális korlátok által vezérelt, hiszen egy folyamatos, kölcsönös kapcsolat áll fenn a strukturális pozíciók és az egyéni jellemzők között (England–Farkas 1986).

4 A kialakulás bemutatása: Varga (1998); Garai (1998); Rosen (1991); Schultz (1983) és Gyekinczky (1994) alapján.

Schulz (1983) magyarázata szerint az emberi tőke azért nevezhető tőkének, mert tőkeként viselkedik. „Emberi, mivel az ember részévé válik, és tőke, mert jövőbeli szükséglet kielégítés vagy kereset – vagy mindkettő – forrása." (Schultz 1983: 78) Gazdasági értéke a piaci viszonyok alapján határozható meg, valamint elosztása, felhalmozása és átadása is a piac közreműködésével, piaci logika szerint működik. Ahogy Schultz (1983) bemutatja: az emberi tőkébe való beruházás a jövőbeli haszon reményében történik.

E mellett azonban sokban különbözik is a hagyományos tőkefelfogástól (Gyekinczky 1994; Varga 1998): Az emberi tőke és nem emberi tőke közötti legfontosabb különbség a tulajdonjog tekintetében áll fenn, hiszen nem választható el a tulajdonosától. (Nem adható el, nem ajándékozható oda, élettartama megegyezik tulajdonosa élettartamával, megszerzéséhez – más erőforrások mellett – idő is szükséges.) Fő különbség tehát az emberi tőke „emberi" mivoltában rejlik.

Az emberi tőke elavulása is eltérő módon működik, hiszen amennyiben az élettartam csökken, elmaradhatnak a beruházások. Az elavulás másik formája, ha nem használják, hiszen a kieső idő rontja „állapotát" (pl.: munkaerőpiactól távol töltött idő.) A tőke javulásához, fenntartásához folyamatos beruházásokra van szükség.

Kockázat és bizonytalanság magasabb az emberi tőkénél mint a fizikainál: egy beruházási döntésnél a költségeket és hasznokat kell mérlegelni, de ez nem mindig egyértelmű. Ha az események bekövetkezése véletlen, de ismerhető az előfordulásuk valószínűség eloszlása, akkor kockázatról, ha pedig nem, akkor bizonytalanságról van szó. Mindkettő sokkal magasabb az emberi tőke, mint a fizikai tőke esetében. Ennek több oka is van: bizonytalan az élettartam, mely jelentősen befolyásolja a hozamokat. Az emberek nem mindig vannak tisztában saját képességeikkel, főként a beruházási döntéseket meghozó fiatalok. Végül pedig azért, mert a hozam sokkal hosszabbtávú befektetéssel jelentkezik a fizikai tőkénél, a távolabbi jövőről azonban kevesebb az információ.

Az emberi tőke három szinten értelmezhető (Gyekinczky 1994): egyéni szint, azaz az egyes ember szintje; mikroszint, vagyis a társadalmi kiscsoportok; valamint a makroszint, melyet a társadalom egészét formáló intézmények alkotnak. Jelen kutatás során az első szint került vizsgálat alá: az egyén maga az emberi tőke tulajdonosa, megtestesítője, ő rendelkezik az adott képességekkel, tudással. „Az emberek sokkal nagyobb tőkének a tulajdonosai, mint amennyit felhasználnak. Mint a gazdaság szereplői, az erőforrások saját érdekeinek legjobban megfelelő elosztási módján munkálkodnak és efelől hoznak döntéseket." (Schultz 1990: 33) Az egyén az, aki döntéseiben mérlegeli saját emberi tőkeberuházásainak alternatíváit (pl. otthon marad-e). Az emberi tőke nem homogén, a szocializáció személyi és társadalmi körülményeinek, a gazdaság rendszerének függvényében tagozódik.

Schultz rámutat ra is, hogy ezek az erőforrások ugyanakkor nem ingyenesek (Garai 1998). Az emberi tőke részévé válik minden olyan befektetés, amit az ember élete során megszerez. A közgazdászok a képzettséget[5] és a munkatapasztalatot tekintik a hu-

5 Olyan szellemi tőke beruházásról van tehát szó, mely során olyan képességekre tesz szert az egyén, mely lehetővé teszi a jövőbeli keresetnövekedést (Schultz 1983). A befektetés költséggel jár. A tandíjon stb kívül az is költség, hogy az egyén később lép be a munkaerőpiacra. Fontos szempont továbbá, hogy ezt a döntést az egész életpálya szempontjából kell tekinteni, tehát hosszútávú. A jelenlegi költség és a feláldozott jövedelem eleinte negatív, majd egyre növekvő mértékben pozitív kapcsolatban állnak egy-

mántőke kulcskomponenseinek, hisz mindkettő a munkakerőpiaci pozíciót növeli (Mincer–Polachek 1974).[6] De emellett emberitőke-beruházásnak tekinthető minden olyan befektetés, amely javítja a termelőképességet, termelékenységet és ennek következtében növeli az egyén piaci értékét pl.: tréningek, foglalkozás stb. (Becker 1964). Schultz (1983) ezek közé a beruházások közé sorolja a saját időfelhasználást (pl. a munkaerőpiaci információk megszerzésére fordított idő), valamint a gyermekvállaláshoz, gyermekneveléshez kapcsolódó ráfordított időt is (Gyekinczky 1994). Tehát a jelenlegi beruházás a jövőbeli haszon reményében történik (Varga 1998).

Minél nagyobb az egyének emberi tőkéje, annál jobban értékesíthető tudást jelent a munkaerőpiacon (Becker 1975). Ez azt jelenti, hogy akinek nagyobb az emberi tőkéje, az nagyobb hozadékra (pl. magasabb bérre) számíthat, amely valószínűsíti – adott munkaerőpiaci feltételek mellett – a magasabb munkaerőpiaci részvételt. A munkáltatók is szívesebben alkalmazzák nagyobb emberi tőkével rendelkező munkavállalókat, hiszen nagyobb termelékenységet remélnek tőlük (Galasi–Kőrösi 2002).

Azok a nők, akik megszakítják munkaerőpiaci jelenlétüket, nincs lehetőségük további emberi tőke (pl.: munkatapasztalat, képzések stb) megszerzésére. Így akiknek nagyobb a korábbi munkatapasztalatuk, többet vesztenek a kihagyással.

Az emberi tőke-felhalmozás hatása a nők beruházásaira

Mindezek kitűnő kiindulási pontot nyújtanak ahhoz, hogy megvizsgálhassuk, hogyan osztják meg „befektetéseiket" a nők a gyermekek, otthon, és a munka között.[7] A közgazdasági nézőpont segít megérteni melyek azok a készségek, képességek és szakértelem, amelyeket az egyén élete során felhalmoz – más szóval milyen emberi tőkével rendelkezik az egyén – továbbá összekapcsolja az emberi tőke elemeit (pl. kor, iskolai végzettség) a munkaerőpiaci termelékenységgel a háztartásbeli termelékenységgel, és gyermekekbe fektetett beruházásokkal.

A közgazdasági elemzések azt állítják, hogy a férjes asszonyok időmegosztása a gyermek, otthon és munka között változik a családi életciklus során. Ez azzal a ténnyel függ össze, hogy a gyermek kiskorában inkább időráfordítást igényel – több gondoskodást, odafigyelést – az anyától, mint a későbbiek folyamán, ahol már egyre inkább

mással. Az iskolázottság növekedésével tehát a későbbi jövedelemnek is növekednie kell. Becker (Becker–Tomes 1978) továbbá rámutatott arra, hogy az egyének között különbségek lehetségesek a képességek, tehetség, családi háttérben meglévő eltérések függvényében. Például, ha valaki nehezebben tanul, drágábbá válhat számára a tanulás. Az iskolai képzés a munkahelyi képzéssel folytatódik. Ez a formális képzést, és a tapasztalatokból való tanulást is jelenti. A jövedelem az első néhány évben emelkedik leginkább, aztán a növekedési ráta csökken, majd hanyatlik. Mincer és Polachek (1974) koncepciója szerint az egyén életútja során mindig döntéseket kell hoznia az emberi tőkéjébe való beruházásokról. Akik többet fektetnek be, fiatalabb korukban kevesebbet keresnek. Ha a befektetés kicsi, abban az esetben a tapasztalat-jövedelem görbe vízszintes, ha pedig nagy, akkor a görbe alacsonyabbról indul, de magasabbra jut fel (Rosen 1991).

6 A képzettség nyújt eszközt ahhoz, hogy a számára releváns információkat megszerezze, és megszerzett képességeit hatékonyan tudja felhasználni változó környezetében (Benham 1974). A munkatapasztalat növekedésével egyenesen arányosan nő az egyén piaci értéke (hiszen a munka során olyan képességekre tesznek szert, amely növeli a termelékenységet).

7 Duggan (1980) alapján.

az agyagi javak és szolgáltatások kerülnek előtérbe. Ahogyan ezek költsége növekszik, a nők felülbírálják az időeltöltésük jelentőségét, (melyet a piac és az otthon között osztanak meg), és egyre inkább vonzóbbá válik a piac által felajánlott bér, azaz a visszatérés lehetősége a munkaerőpiacra. A közgazdasági elemzések rámutatnak arra, hogy a nők esetén az idő szűkössége az egyik legfőbb probléma a poszt-indusztriális társadalmakban (Schultz 1974; Becker 1974), kiemelt tekintettel a gyermekvállalás időszakára. Az időhiány választásra kényszeríti az egyént, melyhez a nő megfelelő költség-haszon elemzést végez.

A szociológusok azonban, vitatkoznak a közgazdászok nézőpontjával, azaz, hogy az idő természetéből eredően korlátos és szűkös erőforrás. Az idő hiánya alapvetően abból ered, hogy az egyéneknek többféle szerepet kell betölteniük (Goode 1960). Más szociológusok – mint pl. Marks (1977) – szerint különbséget kell tenni az idő mint természetesen képzett és az idő mint egyének által megalkotott, társadalmilag megkonstruált tényező, s így maga a hiány is társadalmilag, kulturálisan konstruált. Marks (1977) véleménye szerint amikor a komplex társadalmakban a társadalmi intézmények egymástól elszeparálódnak (mint a modern családok és a munkahely), az idő egy általános hiányként érzékelhető, a tevékenységek izolálódása következtében.

Milyen hatással lehet tehát az emberi tőke felhalmozása a nők fent említett beruházásaira?

Schultz (1974) felhívja a figyelmet arra a jelenségre, hogy a technológiailag és gazdaságilag fejlett társadalmakban, a gazdasági fejlődést humántőkébe való befektetések relatív növekedése kíséri, mely növeli az emberi életminőséget. A nők esetében a felhalmozott humán tőke jellegéből fakadóan sokkal könnyebben konvertálható át az otthoni munkavégézésre. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy mindez nem vonna költséget maga után. A munkaerőpiactól távol töltött idő alternatív költsége az alábbiakból tevődik össze (Mincer–Polachek 1974):

(1) az otthoni gyermeknevelés idejére eső elmaradt jövedelem;

(2) munkától való távolmaradás következtében bekövetkező piaci értékcsökkenés.

Amennyiben egy nő a korai gyermekvállalás mellett dönt, jelentős humántőkétől eshet el (mind pl. képzettség, vagy munkatapasztalat terén), és ezért a számára kívánatos pozíciót a későbbiekben nem tudja elérni. Amennyiben azonban egy magasabb képzettségi szintre és jobb munkaerőpiaci helyzetre vágyik, a házasság, gyermekvállalás későbbre tolódik. Ebben az esetben azonban az elmaradt jövedelem lesz magasabb.

Schultz (1974) másik fontos megállapítása, hogy a munkával járó tevékenységek költségeket vonnak maguk után. Ő a gyermeknevelést is a munkaintenzív tevékenységek közé sorolja, hiszen az előző pontban említett kétféle költség akár piaci áron is kifejezhető lenne: az anya idejének értéke, amelyet a gyermekfelügyeletre, a gyermek szocializációjára és más háztartási munkának szentel, továbbá az előrelátható jövedelemkiesés, a piaci készségek értékcsökkenése, és az otthoni készségek értéknövekedése, melyet a munkától való távolmaradás ereményez a gyermeknevelés korai szakaszában. De nem csak az anya ideje drága, hanem egyéb javak és szolgáltatások, melyeket a gyermeknevelés során a család igénybe vesz (pl.: oktatás, egészségügyi ellátás…).

HIPOTÉZISEK

Feltételezem, hogy az otthon töltött idő hosszát befolyásolják az anya demográfiai adottságai és emberi erőforrásai. Abból kiindulva, hogy a nők viselkedését meghatározzák közvetlen (demográfiai) jellemzőik, feltételezhető, hogy a gyermekkel otthon töltött idő hosszára is befolyással vannak. A hipotézisemhez kapcsolcsolódóan így 6 alhipotézist fogalmaztam meg.

(1) Az utóbbi évtizedekre jellemző, hogy a gyermeket vállaló anyák életkora kitolódik (Vukovics 2000; Rindfuss et al. 1988). Egy nő a korai gyermekvállalás esetén jelentős humán tőkétől eshet el (például megfelelő képzettség, munkatapasztalat megszerzése). Ez kitolhatja a kívánatos pozíció ill. bér elérését, mellyel nő a munkaerőpiactól távol töltött idő alternatív költsége (Mincer–Polachek 1974). Spéder (2001) szerint fiatalabb korban kisebb a kiesés a gyermekszületést követően, mint idősebb korban. Vagyis a gyermekvállalás ellen ható jövedelmi hatás az idősebb korban tűnik erőteljesebbnek. Az, hogy milyen kapcsolat van az anya életkora (a gyermek szülésekor) ill. az otthon töltött idő között, a kutatások alapján nem egyértelmű. Számos vizsgálat szerint, aki már későbbre halasztotta a gyermekvállalást, idősebb korában sokkal inkább kíván visszatérni a munkaerőpaicra, mint a fiatalabb édesanyák. Több a munkatapasztalatuk, magasabb a fizetésük stb., szorosabban kötődnek a munkaerőpiachoz, és ezért rövidebb időre kívánják ezt megszakítani, mint a fiatalabb anyák (Yoon–Waite 1994). Pozitívabban viszonyulnak a munkaerőpiachoz, hiszen nagyobb a humántőkéjük (Hoffert–Moore 1979). Bukodi és Róbert (1999) kutatása is azt bizonyítja, hogy a munkába való visszatérés esélyét az életkor pozitívan befolyásolja. Más eredmények azonban azt mutatják, hogy az idősebb a nők, akik nagyobb humán tőkével rendelkeznek, több ideig engedik meg maguknak, hogy otthon maradjanak szülés után (Han et al. 2008). Klerman (1993) azt találta, hogy a fiatalabbak térnek vissza nagyobb arányban hamarabb a munkaerőpiacra az első gyermekvállalás után.

H1 Életkor: Feltételezhető, hogy az életkor befolyással van a nők munkaerőpiaci viselkedésére, s így az otthon töltőtt idő hosszára. Az idő során a gyermekvállalás kitolódott, a nők csak idősebb korban vállalják első gyermeküket. Minél idősebb egy nő a gyermek születésekor, annál hamarabb térnek vissza, hiszen nagyobb a felhalmozott emberi tőkéjük, melynek értékcsökkenése is magasabb a távolmaradás hosszának növekedésével.

(2) A párkapcsolatok jellegének átalakulásával jár a hagyományos családi életforma megbomlása**.** Csökken a házasságkötési hajlam, emelkedik a válások aránya, növekszik a házasság nélküli együttélést választó párok száma (Pongrácz 2000; S. Molnár–Kapitány 2002). A megváltozott társadalmi felfogás egyik fontos eleme pl.: hogy a gyermekvállalásnak már nem feltétlenül követelménye a házasság (Kamarás 2002). A családi állapot hatással lehet arra is, mennyi ideig engedheti meg a család, hogy az édesanya otthon maradjon. Galasi-Kőrösi (2002) szerint a házastárssal élő gyermekes nők (akik tudnak támaszkodni házastársuk jövedelmére) munkaerőpiaci aktivitása alacsonyabb, mint az egyedül élőké (akinél magasabb a jövedelemszerzési kényszer). A kutatási eredmények ezen a téren is vegyes képet alkotnak. Vannak, akik a házasság és a szülés utáni munkavállalás között, negatív kapcsolatot mutattak ki (Wenk–Garrett 1992), mások pozitívat (Klerman 1993). A házasság révén nagyobb

emberi erőforrással rendelkező nők több ideig engedik meg maguknak, hogy otthon maradjanak szülés után (Han et al. 2008). A nemzetközi szakirodalom alapján feltételezhető, hogy a házasságban élők tradicionálisabb értékrendet vallanak (Shelton–John 1996 in Blaskó 2006), mely előtérbe helyezi az anya otthoni szerepét, s így pozitív hatással lehet az otthon töltött idő hosszára is. A nők lehetőségeinek növekedésével azonban a házasság egyre kevésbé jelentős tényező (Klerman–Leibowitz 1990).

H2 Családi állapot: Feltételezésem szerint a házasságnak negatív hatása lehet a gyermekvállalást követő női munkaerőpiaci részvételre. Mind az élettárssal élő, valamint a gyermekét egyedül nevelő nő hamarabb törekszik a pénzkereső tevékenységhez való visszatérésre.

(3) A 20. században a nők egyre intenzívebben vesznek részt a képzésekben (Bukodi–Róbert 1999). A neoklasszikus elmélet szerint ez jelentősen megnöveli emberi tőkéjüket (Mincer– Polachek 1974), mely lehetővé teszi a nagyobb munkatapasztalat, a magasabb bér elérését (Becker–Tomes 1978). A munkaerőpiacról történő átmeneti kilépés esetén így egyre magasabb az elmaradt jövedelem (Mincer–Polachek 1974), nagyobb haszonáldozati költséggel jár (Spéder 2004). Többet veszít a távolléttel, hiszen nagyobb jövedelemnövekedési elvárásaik vannak, a munkaerőpiacon kamatoztatható tudásuk, képességeik hamarabb leértékelődhet, mint a kevésbé képzetteknek (Volling–Belsky 1993). Ezért várható a magasabb végzettségű nők hamarabb visszatérése a munkaerőpaicra. McLaughlin (1982) és Greenstein (1989) is azt találta, hogy a képzettebbek inkább megjelentek a munkaerőpiacon szülés után, mint a kevésbé képzettek. Számos kutatás tapasztalt a képzettség és a anyai munkavállalás között negatív kapcsolatot (Greenstein 1989). A magyar kutatások között Bukodi és Róbert (1999), Váradi (2006) és Köllő (2008) jutott a fentieket alátámasztó eredményre. Az eredmények azonban nem minden esetben osztják ezt. Pozitív kapcsolatot találtak Han és társai (2008), valamint Klerman és Leibowitz (1990). Épp ellenkezőjét állítják, azt, hogy a gyermekvállalás után az alacsonyabb képzettségű nők hamarabb térnek vissza. A magasabb képzettségű nők fontosabbnak tartják pl. a gyermekfelügyeletet („jobb minőségű" gyermekre vágynak), mint a visszatérést (Moen 1985). Ezért míg a piac által kínált gyermekfelügyelet elfogadható a kevésbé képzett nők számára, kevésbé az a magasabban képzettebbeknek. Tehát a jobb képzettségű nők később térnek vissza a fizetett munkaerőpiacra.

Az emberi tőke elméletét alapul véve, jelen vizsgálat kiindulásához az alábbi alhipotézis fogalmazható meg:

H3 Iskolai végzettség: A magasabb végzettséggel magasabb presztízsű, és magasabb jövedelemmel járó pozíció érhető el, vonzó karrierlehetőségekkel. Ezért feltételezem, hogy az iskolai végzettségnek hatása van az otthonmaradás hosszára. Ebben az esetben azt várom, hogy magasabb jövedelmű nők hamarabb visszatérnek a munkaerőpiacra, hiszen magasabb a költsége az otthonmaradásnak.

(4) A gyermekvállalás előtt munkával eltöltött idő hosszát többféleképpen is fel lehet fogni (Geenstein 1989). Egyrészt a piaci bérnövekedés indikátora lehet, mellyel megnöveli a haszonáldozati költségeket a munkaerőpiactól való távollét idején (Mincer–Polachek 1974). Továbbá azok a nők, akik megszakítják munkaerőpiaci jelenlétüket, nincs lehetőségük további emberi tőke (pl.: munkatapasztalat) megszerzé-

sére, és megkopik korábban megszerzett tapasztalati tudásuk is. Ez kihat a jövőbeli jövedelem alakulására is (Yoon–Waite 1994). A chichagoi iskola érvelése szerint tehát, akiknek nagyobb a korábbi munkatapasztalatuk, így többet vesztenek a kihagyással. Ezeken keresztül tehát pozitív hatással lehet a szülés utáni visszatérésre. McLaughlin (1982) vagy – a hazai kutatások között – Bukodi és Róbert (1999) is azt az eredményt kapta, hogy a munkába való visszatérés esélyét, a munkaerő-piaci beágyazottság – s így a nagyobb munkatapasztalat – pozitívan befolyásolja. Ugyanakkor feltehető az is, hogy azoknál a pároknál, ahol nagyobb tapasztalattal rendelkezik már a feleség azért, hogy a gyermek születésére elegendő megtakaratásuk legyen, hosszabb ideig marad otthon a szülés után. Hiszen a nagyobb munkatapasztalattal megerősített humántőke növeli a munkaerőpiaci pozíciót (Mincer–Polachek 1974), több ideig engedheti meg, hogy otthon maradjon szülés után (Han et al. 2008).

H4 Szülést megelőző munkatapasztalat: Feltételezhető, hogy minél hosszabb a gyermekvállalás előtt munkával eltöltött idő, annál jobban kötődnek a nők a munkaerőpiachoz. Az idő során megnövekedett az emberi tőkéjük értéke, így nagyobb az otthonmaradás költsége, mely a hamarabb visszatérésre ösztönöz.

(5) A nők iskolázottságának és ezzel együtt a foglalkoztatottságának emelkedése a második világháború után azt eredményezte, hogy a tanulásba befektetett tőke ma már a nők számára is jobb pozíciók megszerzését teszi lehetővé (Koncz 1999; Bukodi–Róbert 1999). A beosztás ugyancsak az emberi tőke elmélettel hozható összefüggésbe. A beosztáshoz olyan egyéb tényezők kapcsolódnak (például bér, karrierút), melyek szintén megnövelik a munkaerőpiactól távol töltött idő alternatív költségét (Mincer–Polachek 1974), s így a munkaerőpiacra történő gyorsabb visszatérésre ösztönöz. Ezt több kutatási eredmény – például Volling–Belsky (1993); Bukodi–Róbert (1999) – is alátámasztja.

H5 Beosztás: Az otthon töltött idő függ a betöltött pozíciótól. Feltételezem, hogy a magasabb beosztásban lévő nők visszatérése a munkaerőpiacra korábban történik, mint az alacsonyabb beosztásúak esetében, a nagyobb felhalmozott emberi tőkének ill. az emiatt megnövekedett költségenek köszönhetően.

(6) A közgazdasági elmélet a közvetett költségek közé sorolja a nők – gyermeknevelés miatt – kieső jövedelmét a munkaerőpiactól való távollét következtében (Becker 1965, 1975). Az elmélet értelmében a magasabb jövedelmű nőknél magasabb használdozati költsége van a gyermekvállalásnak (hiszen értékesebb a gyermeknevelésre és más háztartási munkára szánt idejük), így anyagilag érdekeltek abban, hogy mihamarabb visszatérjenek a munakerőpiacra (Spéder 2001; Greenstein 1989). A haszonáldozati költséget tovább növeli, hogy bére nem egyezik azzal, amit akkor kapott volna, ha folyamatosan jelen van a munkaerőpaicon (Becker 1964). A közgazdasági elmélet szerint a jól kereső nők sokkal inkább kötődnek a munkához, mint a kevésbé jól keresők, hiszen magasabb a költsége a munkaerőpiactól távol töltött időnek (Mincer –Polachek 1974; Galasi–Kőrösi 2002), és mert jövedelmük lehetővé teszi, hogy drága idejük helyett fizetett gyermekfelügyelettel helyettesítsék otthon töltött idejüket (Leibowitz et al. 1988). A legtöbb tanulmány egyetért abban, hogy a magasabb bérnek pozitív hatása van a piaci munkavégzésre. Minél magasabb a bér, annál nehezebben hagyják el a munkahelyet, és annál szívesebben térnek vissza (Phang

1994). A munkaerőpiaci részvétel tehát pozitív összefüggésben van a nő bérével (Greenstein 1989; McLaughlin 1982; Yoon–Waite 1994, Volling–Belsky 1993). Magyarországon a KSH vizsgálta a gyermektámogatási rendszerben eltöltött idő által okozott kereseti veszteséget, mely alapján a kihagyással járó kereseti hátrány viszonylag jelentős, 8-10% (Köllő 2008). Ennek ellenére a kereset kérdését kevésbé kritikusan ítélték meg a nők (Lakatos 2001).

H6 Kereset: Feltételezhető, hogy a gyermekkel otthon töltött idő hosszára kihat az anya keresetpotenciálja. A korábbi kutatási eredmények alapján azt várom, hogy azok a nők, akiknek magasabb a keresete, hamarabb visszatérnek szülés után, azaz a nők esetében a magasabb bérnek negatív hatása az otthon töltött idő hosszára szülés után, mivel növeli a család kieső jövedelmét, s így növeli a gyermekkel kapcsolatos költségeket.

(7) A munkaerőpiacra történő be- ill. kilépés esélyeit nagy mértékben befolyásolhatja, hogy az ország mely régiójáról van szó. A korábbi kutatásokból kiderül, hogy a kisebb településeken élőknél problémás a munkahely megközelítése a nagy távolságok miatt. Az ingázás nehezen egyeztethető össze a családi teendőkkel (Váradi 2006; Frey 2002). Helyben pedig sokszor lehetetlen megoldani a munkát a szűk lehetőségek miatt. Emiatt a kiutat újabb gyermek vállalásában vagy pedig a főállású anyaságban látják sokan. A községekben élőknél a gyermek intézményi elhelyezése is nehezebb a városi lehetőségekkel szemben (Váradi 2006). Mindezek miatt a munkahelyre való visszatérés szándéka a fővárostól a vidék felé haladva jellemzően csökken (Frey 2002). A településtípustól, regionalitástól függően a családfelfogás is jellemzően eltérő: a „modernizálódó"értékrend alapvetően a városi környezethez kapcsolódik. A tradicionális értékrend jelenléte (vagy hiánya) kihat arra, hogyan választ egy nő a család és a munka között, hogyan vélekednek a női munkavállalásról. A fentiek miatt eltérőek az esélyek azokban a régiókban, ahol fejlettebb, városiasabb környezett jellemző, mint ahol inkább a vidéki életmód dominál (Pongrácz et al. 2000).

H7 Régió: A munkaerőpiacra történő be- ill. kilépés elemzésénél nem elhanyagolható a lakhely vizsgálata. Feltételezem, hogy a gyermekneveléssel töltött időszak összefügg a régió urbanizációs mértékével. Ez alapján azt várom, hogy leghamarabb a közép-magyarországi régióban, legkésőbb a keleti területeken térnek vissza a munka világába az édesanyák.

ELEMZÉS EGY MAGYARORSZÁGI MINTÁN

Hipotéziseimet egy korábban felvett adatbázison – a TÁRKI Háztartás Monitor 2003-as adatfelvételen[8] – tesztelem. A felmérés a teljes magyar lakosságra nézve készített reprezentatív minta volt, melyet meghatározott szempontok szerint szűkítettem. Ezen az adatbázison végeztem másodelemzést a vizsgálandó változók szerint. Az ada-

8 Annak ellenére, hogy maga a kutatás témája eltér az általam vizsgált kérdéskörtől, több olyan kérdés található a felmérésben, amely elemzési lehetőséget adott az általam feltett kérdésekre. Annak érdekében azonban, hogy a vizsgálni kívánt kérdést pontosabban körbejárhassam, a most közölt eredményeket a továbbiakban egy saját felvétel elvégzésével szeretném tovább bővíteni. Ennek előnye, hogy a jelen tanulmányban ismertetett hipotéziseken túl más tényezők vizsgálatára is lehetőséget biztosít majd.

tok elemzése az SPSS statisztikai programmal történt. Hipotéziseimet három fajta statisztikai eszközcsoporttal teszteltem: leíró elemzés, többváltozós statisztikai eljárások, regressziós elemzés.

Az adatbázis bemutatása

A magyar társadalom strukturális változásait 1992 óta követi nyomon a TÁRKI.[9] 1992 és 1997 között a felvétel a „Magyar Háztartás Panel" felvétel kereti között történt, melynek legfrissebb felvételére 2007-ben került újra sor. 1998 és 2001 között, valamint a 2003-as és a 2005-ös évben a felvételt „A Háztartás Monitor" kérdőívei alapján végezték el. A kutatássorozat főbb témakörei állandóak (Kutatási dokumentáció 2003: 3):

(1) „A háztartások és egyének helyzetének, jövedelemstruktúrájának, valamint a jövedelmi egyenlőtlenségek alakulásának évenkénti monitorozása, és időbeli alakulásának elemzése.

(2) Foglalkozásszerkezeti változások monitorozása.

(3) A jövedelmekkel, jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos lakossági percepciók, attitűdök monitorozása."

A állandó témakörökön túl minden évben néhány speciális témakör is szerepel a felvétel célkitűzései között.[10] A felmérés kétféle kérdőívből áll. A „Háztartás kérdőív" a háztartás ill. a háztartás tagjainak alapadatait (demográfia és alapvető jövedelmi és kiadási adatok) tartalmazzák. Emellett „Egyéni kérdőív" is készül a háztartás 16 éves, ill. ennél idősebb tagjaival, mellyel az adott személy foglalkozásszerkezeti pozícióját, jövedelmi viszonyait, iskolai és foglalkozási életútját térképezték fel.

Maga a minta a háztartásokat megyei szinten is reprezentáló valószínűségi minta. A mintavételi eljárás többlépcsős, rétegzett valószínűségi mintavétel. A mintavételi helyszínek között szerepelt Budapest összes kerülete, a megyeszékhelyek valamint minden megyéből legalább egy város, és legalább két falu. Ezután meghatározásra került, hogy az egyes településtípusoknál hány háztartásnak kell bekerülnie a mintába. A címlista a Központi Népesség Nyilvántartó hivataltól került megvásárlásra. A főcímeknél válaszmegtagadásokból, illetve egyéb okokból meghiúsult interjúk esetében pótcím listából választottak újabb címeket.

A kiválasztott címeket postai úton elküldött felkérőlevéllel értesítették a munkáról, majd a kérdezőbiztosok személyesen keresték meg őket. A felvétel 2003.10.01. és 2003.10.30. között történt, valamint 2003.11.24. és 2003.12.03. között egy pótlólagos adatfelvételre került sor.

A felvett adatbázisból számomra csupán egy részcsoport vizsgálata volt a cél, ezért az elemszámot szűkítenem kellett. Az egyéni kérdőívek közül 4 487 volt érvényes, melyek kitöltői között 2532 női megkérdezett volt. Az otthon töltött idő hossza a lekér-

9 Az adatbázis bemutatása: a TÁRKI Háztartási monitor 2003-as kutatási dokumentációja alapján.

10 A 2003 évi kutatás speciális kutatási témakörei a következők voltak (Kutatási dokumentáció 2003: 3):
„ A rendszerváltást követő egyéni foglalkozásszerkezeti és iskolai, oktatási, továbbképzési stratégiák vizsgálata,
Az „élethosszig tanulás" megjelenése, és hatása az egyéni munkaerőpiaci helyzetre,
A családtagok munkaerőpiaci stratégiáinak összehangolása, egymásra épülése."

dezés módjából adódóan csupán az egy gyermekesek esetében volt értelmezhető, számuk 582 fő. Az így kapott elemszámot csökkentettem azokkal, akik korábban nem dolgoztak, ill. tovább szűkítettem azokra, akik a családtámogatási rendszer bevezetése után, 1967 után szültek. A így megkapott kérdőívek közül végül 433 került elemzésre a hiányzó válaszok miatt.

Empírikus elemzés

Elemzésem során tehát arra keresem a választ, hogy a szülést követően az otthon töltött idő hosszát milyen módon befolyásolják az édesanyához közvetlenül kapcsolódó jellemzők. A Monitor 2003 adatbázisból rendelkezésemre álló független változók: Életkor („Életkor"), Iskolai végzettség („Végzettség"), Korábbi munkatapasztalat („Munkatapasztalat"), Mukahelyi beosztás („Beosztás"), Családi állapot („Caláll"), Édesanya keresete („Kereset"), Lakóhely régió szerint („Régió").

A továbbiakban elsőként leíró elemzés keretei között mutatom be a vizsgált változók jellemzőit, majd korrelációs elemzés során a magyarázó változók függő változóval való kapcsolatát tárom fel. Ezután faktoranalízis és a független változók közötti korrelációs-elemzés segítségével megnézem, van-e összefüggés az egyes függetlennek tekintett változók között, illetve megpróbálom a változókat csoportosítani; végül pedig regresszióelemzéssel vizsgálom a függő és független változók kapcsolatát.

Leíró *elemzés*

A függő és független változók együttmozgása:

A *Függelékben* foglaltam össze a független változók és függő változónk közti együttmozgást jellemző korrelációs értékeket. A Függelékben szereplő értékek a Pearson féle korrelációszámítás eredményeit jelzik, amelynek egyik feltétele, hogy a változók mennyiségi változók legyenek. Tekintettel arra, hogy a vizsgált változók egy részénél ez a feltételezés nem teljesül (Végzettség, Beosztás, Családi állapot, Régió), ezért a számítás ellenőrzése érdekében kiszámoltam a Kendall tau és Spearman rhó korrelációs értékeket is. Eredményeim hasonlóak, alátámasztják a Függelékben bemutatott táblázat alapján levonható következtetéseket.

A változók korrelációja négy esetben tekinthető szignifikánsnak 1 százalékos szignifikancia szinten: Végzettség, Beosztás, Kereset, Régió és egy esetben 5 százalékos szignifikancia szintet alkalmazva: Életkor.

A kapott eredmények alapján az otthon töltött idő negatív korrelációban áll négy független változóval, míg meghatározó egy esetben. Így a következők állíthatóak:

Annál kevesebb időt marad távol a kismama a munkaerőpiactól:

- minél idősebb korban vállalja első gyermekét a kismama;
- minél magasabb szintű a kismama végzettsége;
- minél magasabban helyezkedik el a munkahelyi hierarchiában;
- minél magasabb a keresete; illetve
- a régió szerinti lakóhely befolyásolja az otthon töltött idő hosszúságát.

A többi változó esetén a korrelációszámítás alapján az összefüggés erőssége nem tekinthető relevánsnak.

A változók főbb csoportok szerinti eloszlása:

A független változónk eloszlásában három ponton történik nagyobb ugrás. Az első év végén az elemzett csoportban lévő egygyermekes kismamák 5,3 százaléka tér vissza a munkaerőpiacra, a második év végén 11,8%, míg a harmadik év után 42,7%. A mintában szereplő kismamák átlagosan 27,45 hónapot töltenek otthon első gyermekükkel.

Látható az is (*1. ábra*), hogy a vizsgált sokaságban kb. 5 százalékos valószínűséggel fordult csak elő, hogy valaki több, mint három évet maradt távol a munkahelyétől. Az első évet követően az anyukák összesen 21,5 százaléka dolgozott, a második év után ez az érték 44,8% százalékra emelkedett, míg a harmadik év után az arány csaknem 95 százalékos.

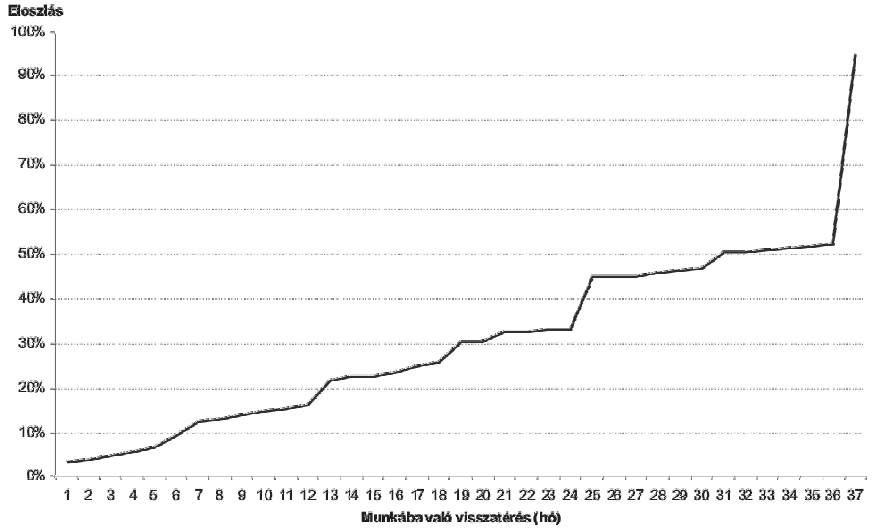

1. ábra A független változó eloszlása

Az Életkor változót elemezve megállapítható, hogy a 25 évesnél idősebbek hasonló viselkedést mutattak a munkaerőpiacra való visszatérés időzítésénél (lásd *2. ábra*). A náluk fiatalabbak közül a 21–25 évesek kezdtek el hamarabb a szülés után újra dolgozni, míg legtovább a 21 éves kor alatt első gyermeket vállalók csoportja maradt távol a munkaerőpiactól.

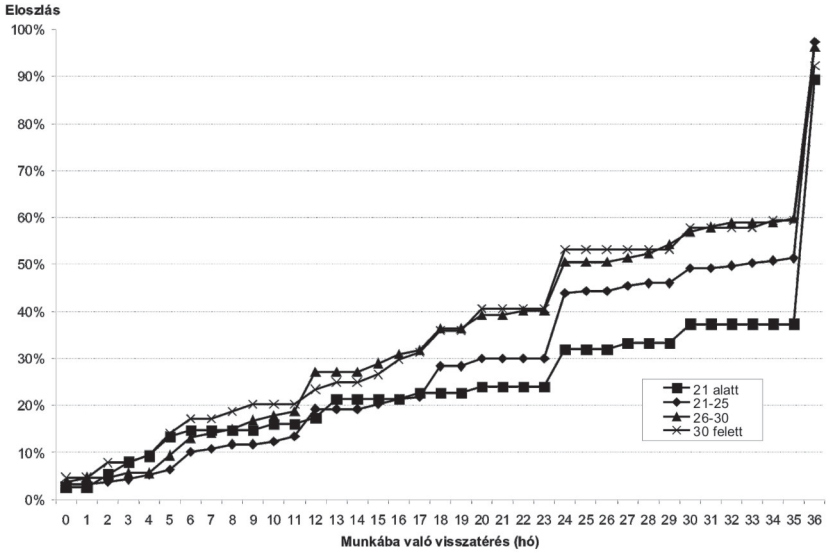

2. ábra Az Életkor változó eloszlása

Fontos kiemelni azonban azt is, hogy a 12 hónapnál rövidebb időszakban az idősebb kismamák kisebb valószínűséggel dolgoztak, mint a 21 év alattiak, 12 hónap után azonban ez az összefüggés egyértelműen megfordult. Ez a jelenség talán magyarázható azzal, hogy az idősebb kismamáknak nagyobb számban lehetett már a szüléskor olyan anyagi tartalékuk, ami lehetővé tette a munkabérről való lemondást. Egy év otthon töltött idő után azonban felülkerekednek a „haszonáldozati" szempontok. A fordulópont a 6. hónap körül tapasztalható, mely időpont összefüggésben állhat az állami támogatási rendszerrel.[11]

A vizsgált populáció Végzettség változó alapján történő eloszlása igencsak egyértelmű képet mutat: minél magasabb valakinek a végzettsége, annál kevesebb ideig marad otthon kisgyermekével (*3. ábra*). A három csoport közti eltérés a legnagyobb a 36. hónapot megelőző időszakban (alapfokú végzettségűek: 43,9%; középfokú végzettségűek: 57,6%; felsőfokú végzettségűek: 69,8%).

Hasonló jelenség figyelhető meg, mint az Életkor változó esetében, a gyermek megszületését követő első hat hónapban a legalacsonyabb végzettségűek hamarabb jelennek meg újra a munkaerőpiacon, amely tendencia a szülést követő második félévben fordul meg és válik tartóssá. A magyarázat hasonló lehet az Életkor változónál már leírtakhoz.

11 A családtámogatási rendszer értelmében 6 hónapos időtartamban – amennyiben az édesanya teljesítette a kapcsolódó feltételeket –az édesanyának TGYÁS jár, mely a fizetése 70 százaléka. Az ezt követő GYEDnek azonban már felső korlátja van, amely jelenleg bruttó 110 000 Ft.

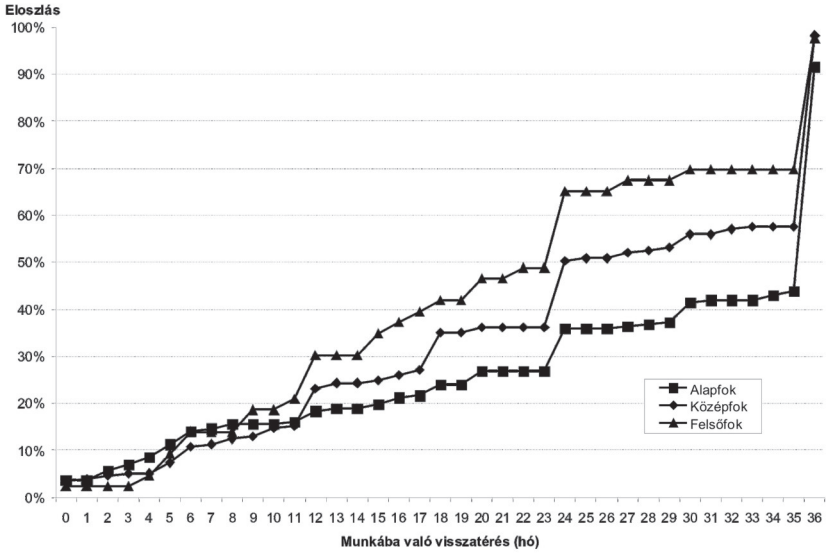

3. ábra A Végzettség változó eloszlása

A *4. ábra* a sokaság Munkatapasztalat változó alapján képzett szegmenseinek jellemzőit mutatja be. Látható, hogy általában a nagyobb munkatapasztalattal rendelkezők kevesebb időt maradnak távol munkájuktól. A kategóriák közötti különbség legnagyobb a 36. hónapot megelőzően, a minimum 10 év munkatapasztalattal rendelkezőknél: 57,1%, míg a pályakezdőknél 42,8%.

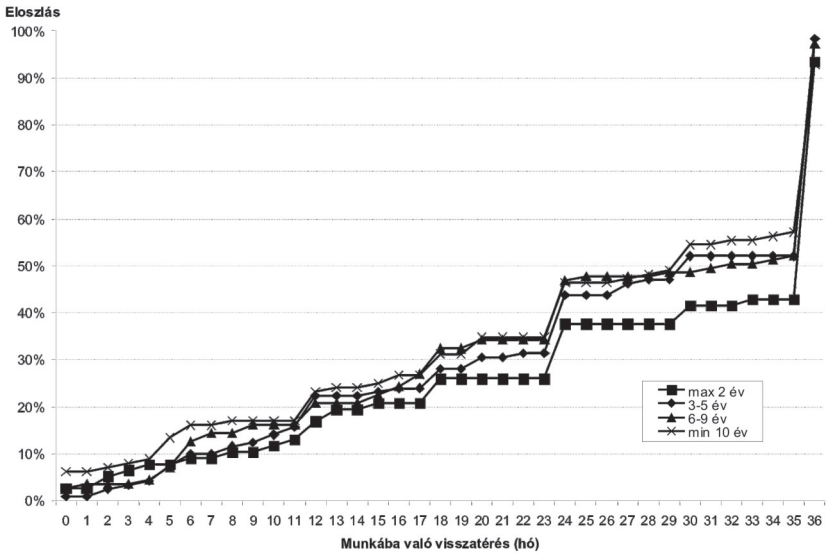

4. ábra A Munkatapasztalat változó eloszlása

A Beosztás változónál a kategóriák között igen nagy különbség fedezhető fel (*5. ábra*). A fizikai munkabeosztásban tevékenykedők maradnak otthon legtovább, míg a vezető beosztású kismamák hamarabb visszatérnek a munkaerőpiacra. Ez a kapcsolat körülbelül a hatodik hónaptól érvényes, és az olló a vezetők és a fizikai munkát végző beosztottak között egyre nyílik. A harmadik évet közvetlenül megelőzően a különbség csaknem 25-30 százalékos.

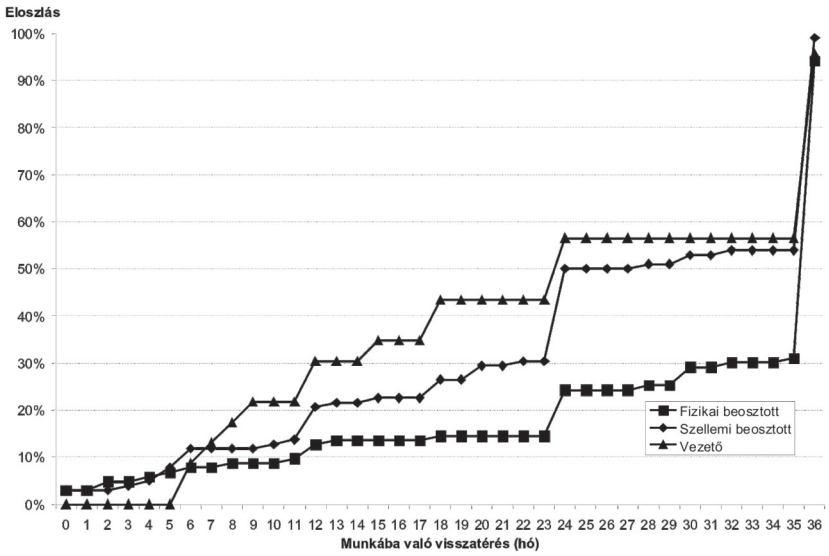

5. ábra A Beosztás változó eloszlása

A hatodik hónapot megelőzően az összefüggés fordított. A vizsgált sokaság vezető beosztású tagjai legalább öt hónapot otthon töltöttek, míg a fizikai beosztottak közül eddigre már 7,7% már újra dolgozott. A jelenség valószínűleg ismét magyarázható a szülésig felhalmozott elegendő anyagi tartalékkal, a már említett állami támogatási rendszer sajátosságaival és az egyre nagyobb szerepet játszó, a vezetők számára az otthonmaradás következtében előálló „haszonáldozat" jelenségével.

A *6. ábráról* az olvasható le, hogy a 14-15. hónaptól az Élettársi kapcsolatban élők tértek leghamarabb vissza a munkaerőpiacra, megelőzve a házasságban házastárssal és az egyedülélők csoportját. Erre a munkaerőpiaci aktivitásra magyarázatul szolgálhat az, hogy az élettársi kapcsolatban általában „modernebb" attitűdű emberek élnek, amely életfelfogáshoz hozzátartozhat egy mihamarabbi munkaerőpiaci jelenlét is. Emellett magyarázható egy kisebbfajta anyagi érzékenységgel, mely a nem házasságban élő partner esetlegesen bizonytalanabb hosszútávú támogatásából adódhat.

A másik két kategória tekintetében úgy tűnik, hogy a házasok általában tovább maradtak otthon, mint az egyedülélők, amely magyarázható a két csoport eltérő „biztonsági pozíciójával" (házastárs hiánya és az ebből származó megnövekedett mértékű anyagi jellegű kockázat).

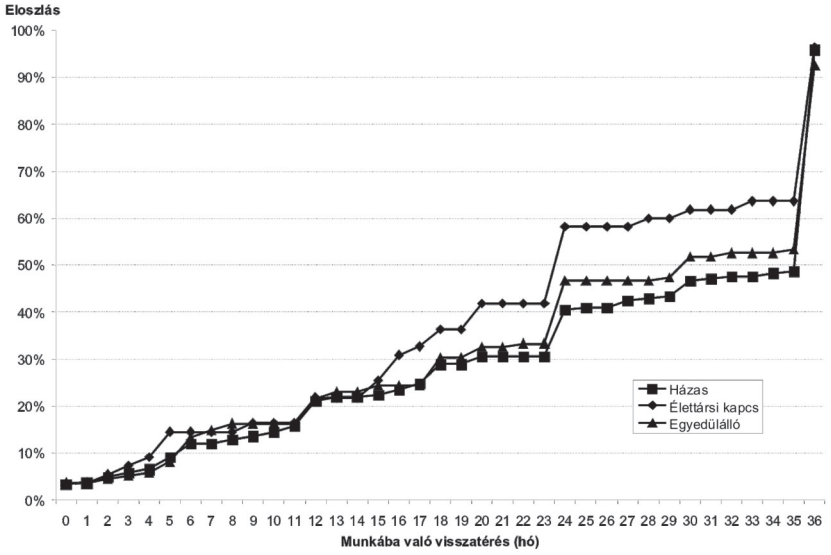

6. ábra A Családi állapot változó eloszlása

A Kereset változónál is szembetűnő eltérést tapasztalhatunk a legjobban keresők, és alacsonyabb havi jövedelemmel rendelkezők között (*7. ábra*). A hatodik hónaptól kezdődően a legalacsonyabb és legmagasabb jövedelműek otthonmaradási viselkedése között a különbség egyre nagyobb, mígnem a 36. hónapban az olló ismét bezárul. A harmadik évet megelőzően a legalacsonyabb jövedelműek csak 29,4 százaléka tért már vissza a munka világába, míg ez az arány a legmódosabbaknál 58,7%.

Az első félévben a kapcsolat fordított, a nagyobb jövedelműek magasabb valószínűséggel vannak otthon, mint az alacsony keresetűek. A magyarázat ismét hasonló lehet a fenti változóknál már ismertetett jelenségekhez.

A Régió változó esetén is megállapítható, hogy a válaszadók lakóhely szerinti hovatartozása befolyásolja az első gyermekkel otthon töltött időt (*8. ábra*). Legrövidebb ideig a közép-magyarországi régió kismamái vannak távol a munkaerőpiactól, míg leghosszabban a nyugat-magyarországi válaszadók maradtak otthon.

A legnagyobb különbség a három csoport között a második év után tapasztalható, amikor a közép-magyarországiak közel 60 százaléka, a kelet-magyaroszági lakhellyel rendelkezők 45,6%-a, míg a nyugat-magyarországi válaszadók csupán 38,4 százaléka tért vissza a munka világába. A harmadik évet követően a csoportok közötti különbség csaknem eltűnik. A keleti régió második helyen történő megjelenése utalhat arra, hogy az átlagosan rosszabb anyagi helyzetben lévő településeknél nagyobb a kényszer a kereső tevékenységhez való visszatérésre. A második év körül megfigyelhető kiugrás a középső területet tekintve pedig magyarázható a fővárosban általánosan jellemző modernebb szerepfelfogással, melyben egy idő után a nők önmegvalósítási törekvései felerősödnek, szemben a vidéken jellemző tradicionálisabb szemlélettel (melynek értelmében a hosszabb otthonmaradás lehet preferált) amellett, hogy a munkábaállási lehetőségek is kedvezőtlenebbek Budapesthez képest.

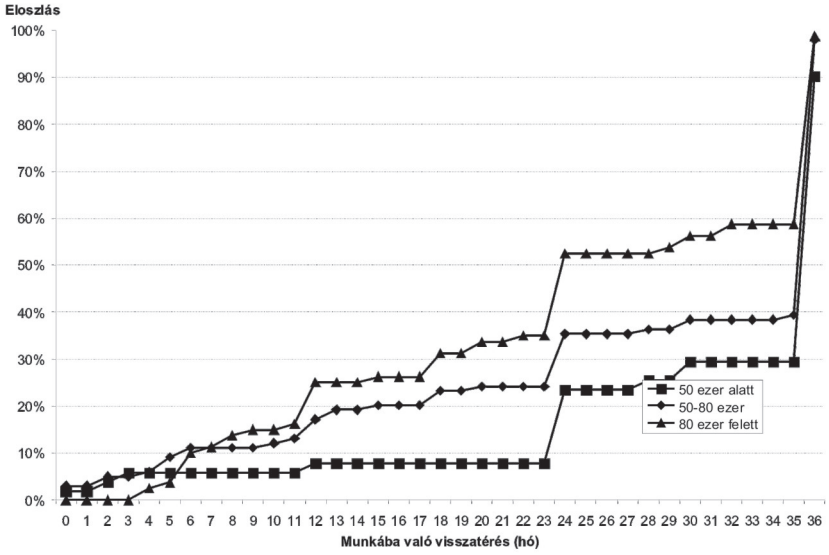

7. ábra A Kereset változó eloszlása

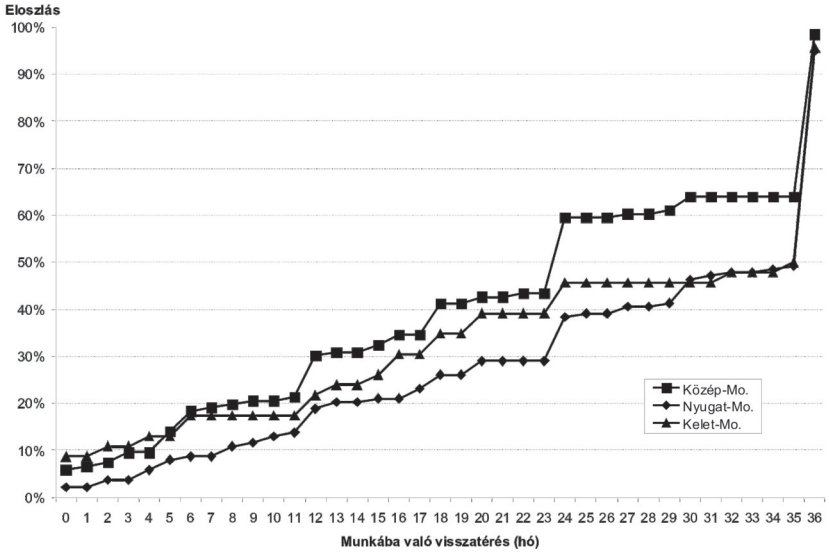

8. ábra A Régió változó eloszlása

Faktor-elemzés

Annak érdekében, hogy az eredeti változók „mesterséges" változókkal való helyettesítésén keresztül megszabadulhassak a multikolinearitás jelenségétől faktoranalízis segítségével vizsgálom a változókat. A vizsgálatom során főkomponens elemzést alkalmazok. Az analízis során az eredeti megfigyelési változóink magyarázó erejét néhány új, független változóba sűrítem.

Adatbázisom faktoranalízisre való alkalmasságát két statisztika segítségével ellenőrzöm: elvégzem a Kaiser-Meyer-Olkin próbát, amelyik az adatbázisban meglévő közös variancia arányát méri; illetve Bartlett féle gömbölyűségi tesztet hajok végre, amely a megfigyelési változók korrelációs mátrixát az egységmátrixszal veti egybe. Mindkét statisztika azt jelzi, hogy adataim között jelentős a multikolinearitás, vagyis adataim alkalmasnak tűnnek a faktoranalízis vizsgálatra.

A faktorelemzés során a Családi állapot és Régió változóimat két-két dummy változóra bontottam, amelyek egyrészt az élettársi, illetve házas kapcsolatban élők jellemzőit hasonlítják össze az egyedül élő a vizsgált csoportban lévő kismamák megfelelő jellemzőivel, másrészt a kelet-, és nyugat-magyarországi lakhellyel rendelkezőket vetik össze a közép-magyarországi régióban megfigyelhető jelenségekkel.

Elemzésem során a faktorsúly-mátrix transzformációjakor varimax rotációs eljárást használtam. A *2. táblázat* mutatja, hogy az új, „mesterséges" faktorok (főkomponensek) közül az első négyet választottam ki további statisztikai elemzésre. Az első főkomponens a megfigyelési változók varianciájának 27,79 százalékát magyarázza, ezt követi a második főkomponens 18,21 százalékos magyarázó erővel. Összességében a kiválasztott főkomponensek az eredeti változók teljes varianciájának többségét (77,2%) magukba foglalják.

2. táblázat A megmagyarázott variancia

Fő-komponens	Sajátértékek			Rotált értékek		
	Teljes	Variancia százaléka	Kumulált százalék	Teljes	Variancia százaléka	Kumulált százalék
1	2.501	27.786	27.786	2.123	23.588	23.588
2	1.639	18.216	46.002	1.885	20.949	44.537
3	1.515	16.837	62.839	1.535	17.052	61.589
4	1.293	14.364	77.203	1.405	15.614	77.203
5	.647	7.190	84.393			
6	.524	5.823	90.216			
7	.476	5.287	95.503			
8	.342	3.800	99.303			
9	.063	.697	100.000			

Alkalmazott eljárás: főkomponens-elemzés.

A faktorok rotálását követően az első faktor magyarázó ereje 23,59 százalékosra, a másodiké 20,95 százalékra, míg a harmadiké 17,05 százalékosra változik, a megmagyarázott összvaraincia mértéke természetesen változatlan marad.

3. táblázat A komponens-mátrix

	Főkomponens			
	1	2	3	4
Életkor	.305	*.919*	.008	.010
Végzettség	*.816*	.020	.043	.090
Munkatapasztalat	-.030	*.978*	-.011	.027
Beosztás	*.840*	.024	-.028	-.021
Caláll_házas	.011	-.097	.039	*.842*
Caláll_élettárs	-.006	-.128	-.049	*-.817*
Kereset	*.800*	.230	.013	-.054
Regio_kelet	-.083	-.043	*.867*	.125
Regio_nyugat	-.106	-.039	*-.881*	.030

Alkalmazott eljárás: főkomponens-elemzés.

A *3. táblázatban* bemutatott komponens-mátrix tartalmazza a négy egymásra merőleges faktor eredeti változókkal való korrelációját, a rotálást követően.

Az első főkomponens magas korrelációt mutat a Végzettség (0,816), Beosztás (0,840) és Kereset (0,800) változókkal. Ezt a faktort ezért „Státusz" faktornak nevezem el.

A második főkomponens erősen korrelál az Életkor (0,919) és Munkatapasztalat (0,978) eredeti változókkal. A továbbiakban ezért „Tapasztalat" faktornak fogom hívni.

A harmadik főkomponens elnevezése „Régió" faktor lesz, mivel a két Régió változóból képzett dummy változóval korellál 0,867, illetve -0,881-es mértékben.

Végül a negyedik faktor erős együttmozgást mutat a két, családi állapotot jellemző dummy tipusú változóval (0,842-es és -0,817-es korrelációs értékek), amiért „Családi állapot" faktornak keresztelem el.

Regressziós elemzés

Végezetül, statisztikai vizsgálatomat lineáris regressziós eljárás alkalmazásával zárom.

Az eredeti változók felhasználással készített lineáris modell magyarázó erejét mérő R értéke csupán 0,36. A modell illeszkedését vizsgáló variancia analízis azonban szignifikáns modellt jelez.

A *4. táblázat* foglalja össze a becsült együtthatókat. Eredményeim alapján az Életkor, Végzettség, Munkatapasztalat, Kereset (5 százalékos szignifikancia mellett) és esetleg a Családi állapot (10 százalékos szignifikancia mellett) változók együtthatói tekinthetők szignifikánsnak.

4. táblázat Lineráis regresszió: együtthatók becslése a független változókból

Model 1	Nem standardizált együtthatók		Standardizált együtthatók	t	Szig.
	B	Std. Hiba	Beta		
(Konstans)	12.990	10.916		1.190	.235
Életkor	1.581	.696	*.465*	2.271	.024
Vegzettség	-3.042	.952	*-.353*	-3.194	.002
Munkatap.	-1.485	.671	*-.420*	-2.214	.028
Beosztás	.640	2.121	.026	.302	.763
Csaláll_házas	4.339	2.402	*.131*	1.807	.072
Csaláll_élettárs	-1.407	3.937	-.026	-.357	.721
Kereset	-8.15E-005	.000	*-.176*	-1.970	.050
Regio_kelet	2.772	2.736	.081	1.013	.312
Regio_nyugat	2.852	2.799	.081	1.019	.310

Függő változó: otthon töltött idő.

A lineáris modellt a képzett faktorokra lefuttatva a modell magyarázó ereje és illeszkedése nem sokat változik (R=0,28, szignifikáns variancia analízis).

Az *5. táblázatban* összefoglalt eredmények alapján csak egyetlen faktor, a Státusz faktor együtthatója tűnik egyértelműen szignifikánsnak. Ezen kívül 10 százalékos szignifikancia szint mellett a Családi állapot faktor is szignifikáns lehet.

5. táblázat Lineráis regresszió: együtthatók becslése a főkomponensekből

Model 2	Nem standardizált együtthatók		Standardizált együtthatók	t	Szig.
	B	Std. Hiba	Beta		
(Konstans)	29.379	1.093		26.882	.000
„Státusz” faktor	-4.033	1.095	*-.245*	-3.682	.000
„Tapasztalat” faktor	-.867	1.095	-.053	-.792	.429
„Régió” faktor	.065	1.095	.004	.060	.953
„Családi állapot” faktor	1.993	1.095	*.121*	1.819	.070

Függő változó: otthon töltött idő.

ÖSSZEGZÉS

Jelen tanulmány célja volt megvizsgálni, mik azok a kulcsjellemzők – a szakirodalom ill. a korábbi kutatások alapján – melyek hatnak az édesanyák döntésére, valamint, hogy ez a hatás milyen jellegű. Többféle statisztikai eszközzel került sor ezek jellemzésére, a Monitor 2003-as felvétel adatait vizsgálva.

Az otthon töltött idő hosszát bemutató ábrából látható volt, hogy a gyermek egy, kettő ill. három éves kora körül tapasztalható egy nagyobb ugrás a munakerőpiacra tör-

ténő visszatérést illetően. Az adatok azt mutatják, hogy az édesanyák fele már dolgozik, mire gyermekük betölti a második életévét, a többség azonban csupán a harmadik év végére tér vissza a munka világába. Jelen tanulmány arra fókuszált, mely tényezők azok, melyek befolyással vannak az otthontöltött idő hosszára. A lehetséges befolyásoló tényezők közül az életkort, a családi állapotot, az iskolai végzettséget, a munkatapasztalatot, a beosztást, az édesanya keresetét és a lakóhely regionális besorolását vette vizsgálat alá. A fentebb alkalmazott leíró statisztikai vizsgálat, korreláció-elemzés és faktor analízis/lineáris regressziós modellből az alábbi következtetéseket lehet levonni (lásd *6. táblázat*).

Az Életkor változó a leíró elemzés alapján relevánsnak tűnik: 12 hónapot követően a fiatalabb kismamák később mennek vissza dolgozni, mint az idősebbek. Az első évben a kategóriák közti kapcsolat nem ilyen egyértelmű, valószínűleg az összefüggés inkább fordított. A korrelációs vizsgálat alapján 5 százalékos szignifikancia szinten állíthatjuk, hogy negatív irányú az összefüggés az Életkor változó és az eredményváltozó között, a lineáris regresszió a változók teljes körének bevonása mellett mutatott ki szignifikáns kapcsolatot, a főkomponensek alkalmazása esetén nem.

6. táblázat A független és függő változók közti kapcsolat – Összefoglalás

	Várt összefüggés	Leíró statisztika	Korrelációs elemzés	Lineáris regresszió
Életkor	Negatív	12 hónapot követően a fiatalabb kismamák nagyobb arányban maradnak otthon.	Negatív (?)	Negatív (?)
Végzettség	Negatív	Első évet követően: magasabb végzettségű kismamák hamarabb térnek vissza.	Negatív	Negatív
Munkatapasztalat	Negatív	Az első hat hónapot követően a kisebb munkatapasztalattal rendelkezők nagyobb arányban tartózkodnak otthon.	0	Negatív (?)
Beosztás	Negatív	A 6. hónapot követően a vezető beosztású kismamák nagyobb arányban térnek vissza munkahelyükre. Előtte az összefüggés fordított.	Negatív	Negatív (?)
Családi állapot	A gyermekét egyedül nevelő szülő hamarabb tér vissza.	A 15. hónapot követően az élettársi kapcsolatban élők dolgoznak legnagyobb arányban. Legkisebb a családosok munkaerőpiaci aktivitása.	–	Szignifikáns (?)
Kereset	Negatív	Az első félévet követően: a magasabb bérűek nagyobb arányban dolgoznak.	Negatív	Negatív
Régió	A fejlettebb régióban hamarabb térnek vissza a nők.	A közép-mo-i régióban élők térnek vissza leghamarabb.	Szignifikáns	–

A Végzettség változó által alkotott alszegmensek közötti kapcsolat az első évet követően egyértelműnek látszik: minél magasabb valakinek a végzettsége, annál kevesebb időt marad otthon kisgyermekével. Az első évben, hasonlóan az Életkor változóhoz, az összefüggés nem ilyen egyértelmű, úgy tűnik, ebben az időszakban az alsófokú végzettségű kismamák aktívabbak a munkaerőpiacon. A Végzettség változó

és az Otthon töltött idő eredményváltozó között negatív kapcsolatot mutatott ki a korrelációs elemzés, és a lineáris regressziós vizsgálat is, mind amikor az eredeti változókat használtuk, mind a faktorok használatánál.

A Munkatapasztalat változó esetén a leíró statisztika alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a kisebb munkatapsztalattal rendelkezők tovább maradnak otthon. Az első hat hónapban az összefüggés szintén nem olyan egyértelmű.

A korrelációs elemzés nem, a lineáris regressziós analízis pedig csak a változók mindegyikét felhasználó modellnél mutatott ki szignifikáns kapcsolatot az eredményváltozóval.

A Beosztás változónál a 6. hónapot követően a vezető beosztású kismamák és fizikai beosztottak között a különbség egyre nő: a vezetők hamarabb visszatérnek munkájukhoz. Az első hat hónapban az összefüggés valószínűleg ennek inverze. A korrelációs elemzés szignifikáns negatív kapcsolatot jelez, a lineáris regresszió nem vezetett ilyen egyértelmű eredményre: míg a Beosztás változót tartalmazó Státusz faktor együtthatója szignifikáns, addig az eredeti változókkal képzett modell nem mutat ki ilyen jellegű összefüggést.

A Családi Állapot változó leíró elemzésekor arra jutottam, hogy az élettársi kapcsolatban élők térnek leghamarabb vissza a munkaerőpiacra. A másik két alcsoport közül, úgy tűnik, hogy az egyedülállók maradnak inkább kevesebbet otthon kisgyermekükkel. A 15. hónapot megelőző időszakban az összefüggés kevésbé tűnik világosnak. A Családi Állapot változó nem mutatott szignifikáns kapcsolatot a korrelációs elemzés során, és a lineáris regressziós analízisnél is csak 10 százalékos szignifikancia szint mellett.

A Kereset változónál a hatodik hónapot követő időszakban, úgy tűnik, egyértelműen állítható, hogy a magasabb keresetűek rövidebb időt töltenek otthon. Ezt az összefüggést mind a korrelációs, mind a lineáris regressziós elemzés alátámasztotta.

A Régió változón esetén megállapítható, hogy a közép-magyarországiak térnek vissza leghamarabb a munkaerőpiacra, míg leghosszabban a nyugat-magyarországi lakhellyel rendelkezők maradnak otthon. A legnagyobb különbség a csoportok között a második év után tapasztalható, a harmadik év után a különbség gyakorlatilag eltűnik. A Régió változó szignifikanciáját a korrelációs elemzés megerősítette, míg a lineáris regresszió nem.

Összességében tehát az eredmények azt mutatják, hogy azok az édesanyák, akik nagyobb emberi erőforrásokkal rendelkeznek – idősebbek, magasabb az iskolai végzettségük, a beosztásuk, a keresetük – hamarabb visszatérnek a munkaerőpiacra. A többi esetben nem mutatható ki egyértelmű kapcsolat. (Az értékelésénél érdemes figyelembe venni, hogy a kutatás az első gyermek születésének körülményeit boncolgatja, azt, amely a legnagyobb változást hozhatja egy család életében, hiszen egy új élethelyzetbe kerülnek, számos, eddig ismeretlen kihívás elé néznek. Emellett azonban érdemes lenne megvizsgálni, hogyan változik az említett tényezők befolyása egy újabb gyermek vállalása esetén.)

A 20. század folyamatait tekintve látható, hogy a nők munkavállalásának az egyik legfőbb mozgatórugója a gazdasági szükséglet volt. Az átlagosan megszokott életszínvonal megtartásának igénye a nőket is munkavállalásra ösztönözte. A nők számára a munka egyre fontosabb helyet foglal el életükben, több időt is töltenek vele, ennek következtében egyre nehezebb megtalálni az egyensúlyt a még továbbra is jelentős ottho-

ni, családi kötelezettségek, és a munka világa között. A munkavállalás legfőbb mozgatórugója az anyagi kényszer, de jelentős szerepet játszanak egyéb társadalmi környezeti változások is. Magyarországon csökkent a házasodási kedv, nőtt a válások száma, kitolódott a házasságkötés ideje, emelkedett a házasságon kívül születettek aránya, hosszabbá vált a házasság előtti, gyermekvállalás előtti időszak, nőtt a felsőoktatásban résztvevő nők aránya. A nők számára a gyermekvállalással járó, munkaerőpiactól való huzamosabb távollét hátrányt jelenthet, és a gyermekvállalási tervek kitolódnak. A nők képzési lehetőségei, a gazdasági függetlenség ideológiája, a nemi egyenlőségre való törekvés elterjedté vált. Ezt a folyamatot intézményi hátterek is (családtámogatás különböző eleminek alakulása) követték.

Amennyiben a jövőben is folytatódnak az elmúlt évtizedekben jellemző társadalmi trendek, várhatóan még inkább kitolódhat a gyermekvállalási kor, s a nagyobb arányú magasabb iskolai végzettségnek köszönhetően egyre nagyobb arányban képviseltetik magukat a nők a magasabb jövedelmet biztosító pozíciókban. Mindennek köszönhetően a nők még hangsúlyosabb szerepet vállalnak a családon kívüli feladatokban, mely jellemzően rövidebb otthon töltött időt eredményezhet.

IRODALOM

Bálint M.–Köllő J. (2008): Gyermeknevelési támogatások. In Fazekas K.–Cseres-Gergely Zs.–Scharle Á. szerk.: *Munkaerőpiaci Tükör 2007*. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, 54–72.

Bálint M.–Köllő J. (2008): A gyermektámogatási rendszer munkaerőpiaci hatásai, *Esély*, 1: 31–55.

Becker, G.S. (1964): *Human Capital*. New York: National Bureau of Economic Research, Columbia University Press.

Becker, G.S. (1965): A Theory of the Allocation of Time. *Economic Journal*, 75(299): 493–517.

Becker, G.S. (1974): A Theory of Marriage. In Schultz, T.W. ed.: *Economics of the Family*. Chicago: University of Chichago Press, 299–344.

Becker, G.S. (1975): *Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. Chicago: Univerity of Chicago Press.

Becker, G.S.–Tomes, N. (1978): An Equilibrium Theory of the Distribution on Income and Intergenerational Mobility. *Journal of Political Economy,* 87(6): 1153–1189.

Benham, L. (1974): Benefits of Women's Education within Marriage. In Schultz, T.W. ed.: *Economics of the Family.* Chicago: University of Chichago Press, 375–389.

Blaskó Zs. (2006): *Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka*. Kutatási jelentések. Budapest: KSH NKI, 82(1): 110.

Bukodi E.–Róbert P. (1999): A nők munkaerőpiaci részvétele és a gyermekvállalás. *Statisztikai Szemle*, 77(4): 201–224.

Duggan, C.A. (1980): *Decisions on Entry into Parenthood*. Wayne: State University.

England, P.–Farkas, G. (1986): *Households, Employment, and Gender: A Social, Economic and Demographic Viwe*. New York: Aldine de Gruyter.

Fogarty, M.–Rapoport, R.–Rapoport, R.N. (1971): *Sex, Carrier and Family. Including and International Review of Women's Roles.* London: George Allen & Unwin.

Frey M. (2002): Nők és férfiak a munkaerőpiacon. In Nagy I.–Pongrácz T.-né–Tóth I.Gy. szerk.: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001.* Budapest: TÁRKI–Szociális és Családügyi Minisztérium, 9–29.

Frey M. (2005): Nők a munkaerőpiacon – a rugalmas foglalkoztatási formák iránti igények és lehetőségek. Kézirat. Budapest: Foglalkoztatási Hivatal Kutatási Főosztálya.

Frey M. (2006): A nők atipikus foglalkoztatásának lehetőségei, nemzetközi és hazai gyakorlata. Kézirat. *Az esély bölcsődéje szakmai konferencia*. Foglalkoztatási Hivatal Kutatási Főosztály, 2006. december 7.

Frey M. (2008): Nemzeti akcióprogram a növekedésért és foglalkoztatásért. Kézirat. Budapest.

Galasi P. (2000): *Férfi-női kereseti különbségek Magyarországon 1986–1996*. Budapest: OMMK–Sík Kiadó.

Galasi P. (2001): Nő–férfi kereseti különbségek Magyarországon, 1992–1996. *Statisztikai Szemle,* 79(1): 18–34.

Galasi P.–Kőrösi G. (2002): Közelkép. Munkakínálat; Munkaerő-kereslet. In Fazekas K. szerk.: *Munkaerőpiaci tükör 2002*. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont– Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, 39–176.

Garai L. (1998): *Emberi potenciál mint emberi tőke*. Budapest: Aula Kiadó.

Goode, W.J. (1960): A Theory of Role Strain. *American Sociological Review*, 25: 483–496.

Greenstein, T. (1989): Human Capital, Marital and Birth Timing, and the Postnatal Labor Force Participation of Married Women. *Journal of Family Issues*, 10(3): 359–382.

Gyekinczky T. (1994): *Emberi erőforrások és modernizációs stratégiák*. Budapest: T-Twins.

Han, W-J.–Ruhm, C.J.–Waldfoget, J.–Washbrook, E. (2008): The Timing of Mothers' Employment after Childbirth. *Monthly Labor Review,* 131(6): 15–27.

Hoffert, S.L.-Moore, K.A. (1979): Early Childbearing and Later Economic Well-being. *American Sociological Review,* 44: 784–815.

Hoffman, L.W –Nye, F.I. eds. (1974): *Working Mothers*. San Francisco: Jossey–Bass.

Hoóz I. Dr. (1994): A nők gazdasági aktivitása és a gyermeknevelés. *Statisztikai Szemle*, 72(11): 833–849.

Kamarás F. (2002): Családtervek és gyermekszám preferenciák az „Életünk fordulópontjai" c. vizsgálat tükrében. *Demográfia*, 45(4): 379–405.

Kessler-Harris, A. (1981): *Women Have Always Worked*. New York: The Feminist Press.

Klerman, J.–Leibowitz, A. (1990): Child Care and Women's Return to Work after Childbirth. *American Economics Review*, 80(2): 284–288.

Klerman, J. (1993): *Characterizing Leave for Maternity: Modeling the NLS-Y Data*. Labor and Population Program. Working Paper Series, 93–94.

Koltai L.–Vucskó B. (2007): *A munka – magánélet összeegyeztetését segítő és gátló tényezők Magyarországon.* Készült a Fővárosi Esélyegyenlőség Módszertani Iroda Műhelyében, a Szociális és Foglalkoztatási Minisztérium megbízásából.

Koncz K. (1999): Nők a munkaerőpiacon a rendszerváltást követően. *Munkaügyi Szemle*, 43(1): 22–27.

Köllő J. (2008): A gyermeknevelési támogatások munkaerő-piaci hatásai. In Nagy Gy. szerk: *Jóléti ellátások, szakképzés és munkakínálat*. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 31–56.

Lakatos J. (1996): Visszatérés a munkaerőpiacra a gyermekgondozási idő letelte után. *Statisztikai Szemle*, 7: 565–576.

Lakatos J. (2001): Visszatérés a munkaerőpiacra a gyermekgondozási idő után. *Statisztikai Szemle*, 79(1): 56–63.

Laky T. (2000): A magyarországi munkaerőpiac jellemzői 1999-ben. In Fazekas K. szerk.: *Munkaerőpiaci tükör 2000*. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont.

Leibowitz, A.–Waite, L.J.–Wistberger, C. (1988): Child Care for Pre-schoolers: Differences by Child's Age. *Demography*, 25(2): 205–220.

Marks, S.R. (1977): Multiple Roles and Role Strain: Some Notes on Human Energy, Time and Commitment. *American Sociological Review*, 42: 921–936.

McLaughlin, S.D. (1982): Differential Patterns of Female Labor-force Participation Surrounding the First Birth. *Journal of Marriage and the Family,* 44(2): 407–420.

Mincer, J.–Polachek, S. (1974): Family Investments in Human Capital: Earnings of Woman. In Schultz, T. ed.: *Economics of the Family*. Chicago: University of Chichago Press.

Moen, P. (1985): Continuities and Discontinuities in Women's Labor Force Activity. In Elder, G. ed.: *Life Course Dynamics, Trajectories and Transition, 1968–1980*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Nguyen, L.L.A. (2005): Férfiak és nők a munka világában. Nemi szerepek a munkahelyen. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2: 11–134.

Őri I. (2001): A nők munkavállalásának alakulása és főbb demográfiai jellemzői, 1980–96. *Demográfia*, 44(1–2): 74–104.

Phang, H. (1994): A Dynamic Study of Young Women's Labor Market Transition over the Early Life Course: Cohort Trends, Racial Differentials, and Determinants. (Dissertation) Madison: University of Wisconsin.

Pongrácz T.-né (2000): Termékenység, család, családpolitika. *Ezredforduló*, 4(4): 11–14.

Pongrácz T.-né–S. Molnár E.–Dobossy I. (2000): *Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után.* Budapest: NKI, Kutatási jelentések 62: 1.

Pongrácz T.-né (2001): A család és a munka szerepe a nők életében. In Nagy I.–Pongrácz T.-né–Tóth I.Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001*. Budapest: TÁRKI–SZCSM, 30–45.

Rindfuss, R.–Morgan, P.–Swicegood, G. (1988): *First Births in America: Changing Patterns of Parenthood.* Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Rosen, S. (1991): Emberi tőke. In Eatwell, J.–Milgate, M.–Newman, P. eds.: *The New Palgrave Dictionary of Economics.* London–New York–Tokio: The Macmillan Press, 681–690.

S. Molnár E.–Kapitány B. (2002): Gyermekcentrikus érzelmek és egyéni célok, vágyak viszonya. *Századvég*, 25: 93–112. Korábbi változata megjelent: Pongrácz T.-né–Spéder Zs. szerk.: *Népesség – értékek – vélemények*. Budapest: KSH, NKI Kutatási jelentések, 73: 55–74.

Schultz, T.W. (1974): *Economics of the Family.* Chicago: University of Chichago Press.

Schultz, T.W. (1983): *Beruházás az emberi tőkébe.* Budapest: KJK.

Schultz, T.W. (1990): *Restoring Economic Equilibrium: Human Capital in the Modernizing Economy*. Williston: Blackwell Pub.

Shelton, B.A.–John, D. (1996): The Division of Household Labour. *Annual Review of Sociology*, 22: 299–322.

Spéder Zs. (2001): Életünk fordulópontjai. Az NKI Társadalmi és Demográfiai Panelfelvételének /TDPA/ kutatási koncepciója és kérdőívének vázlatos ismertetése. *Demográfia*, 44(3–4): 305–320.

Spéder Zs. (2003): Gyermeket vállalni – új strukturális körülmények között. In Spéder Zs. szerk.: *Család és népesség – itthon és Európában*. Budapest: Századvég, 86–112.

Spéder Zs. (2004): Gyermekvállalás és a párkapcsolatok átalakulása. In Kolosi T.–Tóth I.Gy.–Vukovich Gy. szerk.: *Társadalmi Riport 2004*. Budapest: TÁRKI, 137–151.

Sweet, J. (1982): Work and Fertility. In Greer, F.L. ed.: *The Childbearing Decision*. New York: Sage Publications, 197–218.

Váradi, L. (2006): Visszatérés a munkaerőpiacra gyermekvállalás után. Kézirat. Budapest: KSH.

Varga J. (1998): *Oktatás-gazdaságtan*. Budapest: Közgazdasági Szemle Alapítvány.

Volling, B.L.–Belsky, J. (1993): The Contribution of Mother-Child and Father-Child Relationships to the Quality of Sibling Relationships: A Longitudinal Study. *Child Development,* 63(5): 1209–1222.

Vukovics Gy. (2000): Népesedés és hatásai. In Elekes Zs.–Spéder Zs. szerk.: *Törések és kötések a magyar társadalomban*. Budapest: Századvég.

Wenk, D.–Garrett, P. (1992): Having a Baby: Some Predictions of Maternal Employment Around Childbirth. *Gender and Society*, 6(1): 49–65.

Yoon, Y-H.– Waite, L-J. (1994): Converging Employment Patterns of Black, White, and Hispanic Women: Return to Work After First Birth. *Journal of Marriage and the Family*, 56(1): 209–217.

FÜGGELÉK

A függő és független változók együttmozgása

		Otthon töltött idő
Életkor	Korreláció	*-.111(*)*
	Szignifikancia	.021
	N	433
Végzettseg	Korreláció	**-.169(**)**
	Szignifikancia	.000
	N	432
Munkatapasztalat	Korreláció	-.070
	Szignifikancia	153
	N	421
Beosztás	Korreláció	**-.176(**)**
	Szignifikancia	008
	N	228
Családi állapot	Korreláció	-.041
	Szignifikancia	.397
	N	432
Kereset	Korreláció	**-.252(**)**
	Szignifikancia	.000
	N	230
Régió	Korreláció	**.177(**)**
	Szignifikancia	.000
	N	433

* A korreláció szignifikáns 5 százalékos szinten.
** A korreláció szignifikáns 1 százalékos szinten.